

Diskusijos

Tekstas kaip šaltinis: teoriniai aspektai ir tyrinėjimų praktika

Parengė ir diskusijai vadovavo Auksuolė Čepaitienė

Mintis surengti diskusiją „Tekstas kaip šaltinis: teoriniai aspektai ir tyrinėjimų praktika“ kilo rengiant Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus programą „Kultūrinių ir socialinių procesų dinamika: etnografinis ir etnologinis tyrimas“ (2002–2006). Tačiau ši diskusija prasminga tapo tik tada, kai į ją įsitraukė daugiau kolegų iš kitos skyriaus programos – „Lietuvių papročių atlasas“, taip pat iš kitų akademinų institucijų – LII Archeologijos skyriaus, Vilniaus pedagoginio universiteto, Lietuvos nacionalinio muziejaus, Vytauto Didžiojo universiteto. Diskusija įvyko Lietuvos istorijos institute 2002 m. lapkričio 27 d. Joje dalyvavo D. Aleknienė, I. Burinskaitė, A. Čepaitienė, D. Daukšas, R. Guzevičiūtė, R. Jarockis, P. Kalnius, J. Mardosa, V. Milius, J. Morkūnienė, E. Ramanauskaitė, V. Savoniakaitė, D. Svidinskaitė, R. Šaknienė, Ž. B. Šaknys, I. Šidiškienė, V. Tumėnas, S. Urbonienė, A. Zabielenė. Tikimės, kad daugeliui svarbūs klausimai skatins tolesnes diskusijas, prisidės plėtojant kultūrinius ir socialinius tyrinėjimus, etnologijos disciplinos apibrėžimo ir tyrimo instrumentų paieškas. Publikuojame šiame seminare pasakytas mintis. Jas autoriai redagavo ir tikslino rengiant Astos Matulienės-Buinevičienės iššifruotą tekstą spaudai¹.

Vietoj įvado

Auksuolė Čepaitienė (LII Etnologijos skyrius). Jau kuris laikas lauko tyrimų metu ar Etnologijos skyriuje mes tarpusavyje pasišnekame apie tai, kaip sekasi rinkti empirinę medžiagą ir ieškoti atsakymų į tuos klausimus, kuriuos suformuluojame pradėdami tyrimą, kaip tyrimams padeda ar trukdo teorinės bei metodologinės nuostatos. Dažna per tuos pokalbius keliami mintis, kad tyrimas retai yra vienprasmiškas, iškeltas klausimas vargiai sulaukia tiesioginio ar greito atsakymo. Atvirkščiai, paaiškėja, kad ne vienas iš

¹ Nuoširdžiai dėkojame Astai Matulienei-Buinevičienei už visų diskusijos metu diktofonu įrašytų pasisakymų iššifravimą.

mūsų atsakymus yra radęs ne ten, kur tikėjosi, kad jie savaip pakeitė anksčiau suformuluoto klausimo esmę, atskleidė naujus aspektus, dėmenis ar veiksnius. Matyt, tam įtakos turėjo ne tik žmonių, t. y. mūsų pateikėjų, žinojimo ir elgsenos skirtumai, bet ir įvairios aplinkybės bei kontekstai, laikas ir laikotarpis, politinės situacijos ir fizinės būsenos, įvairiausi kitokie nenuspėjami dalykai. Galų gale tai priklausė ir nuo mūsų pačių požiūrių, pasaulėžiūrų ar pasaulėvaizdžių, nuo to, kaip mes patys, tarsi pateikėjai, matėme savo tyrinėjamą objektą ar sritį. Lygiai taip pat tai priklausė ir nuo bendrosios socialinės tėkmės, kurioje gyvenome, jos išryškintų aktualijų. Todėl dažnai net ir naudodamiesi, atrodytų, autoritetingomis metodologinėmis kryptimis bei teorinėmis prielaidomis, likdavome ieškojimų kelyje, nenuslopinę vidinio nerimo dėl tyrimo objektyvumo ir prasmingumo visuomenei.

Pradedant diskusiją galima būtų sutarti dėl vieno, kad kultūra, kuri apima elgsenos, kultūrinės vaizduotės, žinojimo bruožus ir modelius, procesus, daiktų pavidalus ir prasmes, reiškinius, simbolines raiškas, sistemą ar tvarką, yra tai, ką mes norime tyrinėti. Tačiau kur ir kaip ji yra apčiuopiama ir reflektuojama? Galima būtų siūlyti mintį, kad būtent tekstas yra ta mąstymu apčiuopiama substancija, fiksuojanti bet kurio lygmens kultūrinę raišką. Visų pirma tekstas yra bet kuris pateikėjo pasakojimas ar elgsena, kaip ir tai, ką mes, atėję ir nužvelgę, pamatome pateikėjų namuose ar kitoje tiriamoje vietoje. Tekstas yra bet kuris materialus objektas – daiktas ar jų sandauga, kuriuos mes matome ir kurie kalba apie juos gaminusiuosius ar naudojusiuosius. Galų gale tekstas yra ir tai, ką mes pateikiame kaip tyrimų rezultata, lygiai taip pat, kaip vaizdinė bei rašytinė archyvinė medžiaga, aprašų pavidalu randama ir paliekama įvairiuose archyvuose. Tai liudija mūsų etnografinė tradicija ir gausus LII Etnologijos skyriaus rankraštynas. Galima drąsiai sakyti, kad tekstas sujungia mus visus, tyrinėjančius įvairias temas ir sritis arba, I. R. Merkienės žodžiais tariant, įvairias *kultūrinės realijas* (Merkienė 1989: 6–10), mus, besivadovaujančius įvairiomis metodologinėmis kryptimis ir teorinėmis prielaidomis.

Tačiau toks požiūris į kultūros tekstinį „materialumą“ ir semantinį apčiuopiamumą nėra originalus ir pasiskolintas iš semiotikos ir hermeneutikos. Manau, kad Lietuvos atveju Algirdo Juliaus Greimo vaidmuo lemiamas. Atsimenu tą metodologinį poveikį, kurį padarė atšviestos ir *per rankas* platinamos jo knygos „Apie dievus ir žmones: lietuvių mitologijos studijos“ (Greimas 1979) mintys:

„Jeigu mitologija yra savos rūšies kultūrinė archeologija, tai metodai, kurių pagalba jinai atlieka savo kasinėjimus, turi padėti iš kelių šukių teoretiškai atstatyti visą vazą. <...> Lietuvių mitologijos atstatymo darbas yra tad, visų pirma, ieškojimas, atpažinimas ir išaiškinimas atskirų mitinių elementų ir bandymas įrašyti juos į platesnes mitologines struktūras ir dimensijas. Šie elementai savo ruožtu gali pasireikšti įvairiomis žodinės literatūros formomis“ (Greimas 1979: 18–19).

Siekiant jas įprasminti savoje srityje, teliko žodį *mitologija* pakeisti žodžiu *kultūra*.

Taigi einant jau pramintu keliu ir naudojant seniai atrastus dalykus², pakankamai efektyvu metodologinį požiūrį *šaltinis kaip tekstas* taikyti tiriamojame veikloje, siekiant *numanomus* dalykus ir reiškinius padaryti *akivaizdžiais* (Strathern 1995: 1–9). Nors toks požiūris analitiniams veiksmams suteiktų literatūriškumo atspalvį (Geertz 1993; Strathern 1995: 5; Skultans 1998), tačiau negalima neigti, kad bet kokiai žmogaus veiklai literatūriškumą pirmiausia suteikia jo gebėjimas kalbėti, ir pasirinkta metodologinė kryptis čia niekuo dėta.

Kalbant apie etnologiją ar socialinę antropologiją kaip konkrečią akademinę veiklą, verta prisiminti Clifordo Geertzo „tirštą aprašymą“. Aptarinėdamas šią iš Gilbert Ryle pasiskolintą sąvoką, jis teigia, kad etnografijos objektas yra tai, kas tūno tarp „plono“ aprašymo apie tai, ką jis/ji daro, ir „tiršto“ aprašymo apie tai, kas yra daroma. Kitaip tariant, etnografijos objektas yra susisluoksniavusi prasminių struktūrų hierarchija, kurios kalba naudojantis įvairūs veiksmai yra gaminami, suvokiami ir interpretuojami ir be kurios tie veiksmai neegzistuos, nesvarbu, ar jie būtų atliekami, ar ne (Geertz 1973: 6–7). C. Geertzo požiūriu, užsiimti etnografija yra tas pat, kas bandyti perskaityti (suvokimo konstravimo prasme) svetimą, išblukusį, pilną nutylėjimų, nenuoseklumų, įtartinų taisymų ir tendencingų komentarų rankraštį, parašytą ne įprastomis garsų linijomis, bet besikeičiančiais elgsenos formų pavyzdžiais (Geertz 1973: 10). Kalbėdamas apie etnografinį aprašymą jis pabrėžė, pirma, kad tai interpretacija; antra, kad interpretacija ją padaro paties socialinio diskurso tėkmė (paprastai tariant, žmogaus kalbėjimas); trečia, interpretacija apima ir bandymą suprantama kalba viską atidžiai užfiksuoti, stengiantis išsaugoti tai, kas pasakyta (Geertz 1973: 20). Kitaip tariant, mes esame ir liekame interpretavimo erdvėje, nes tiesiog esame autoriai – tiek tyrėjai, tiek pateikėjai. Tebūnie taip.

Tačiau kyla klausimas, ar tai, ką mes darome – su kuo dirbame, ko ieškome, išvados, kurias padarome, – yra objektyvi gyvenimo reiškinių paieška ar subjektyvi refleksija ir individualiai sukurta intelektualinė abstrakcija. Atrodo, kad tokios sąmoningai suvoktos ar intuityvios abejonės kankina ne vieną. Tai matyti iš pastarųjų metų daugelio etnologinių darbų įvaduose pateiktų tyrimų metodikos apibūdinimų, kur tiriamasis objektas tampa neatšiejamas nuo santykio, rodančio ryšį tarp tyrėjo veiklos ir gyvenimo realijų. Kita vertus, neišvengiamai kyla ir kitokie klausimai, pavyzdžiui, koks yra tyrimo eigos ar rezultatų poveikis tiriamajai sričiai ir ar gali tyrėjas savo profesine veikla prisiliesti prie gyvenimo taip, kad netaptų tokiu pačiu kultūros gamintoju, kaip ir bet kuris kitas žmogus.

² Žr. taip pat neseniai išėjusį Pauliaus Subačiaus leidinį (Subačius 2001).

Tie ir kiti klausimai skatina grįžti prie pradžių pradžios, prie, atrodytų, aiškių dalykų, nusistovėjusių tyrinėjimo tradicijų ir pabandyti vėl pažvelgti į tai, su kuo kiekvienas tyrinėtojas susiduria ir kurie negailestingai kyla kasdieniame darbe.

Pragmatinės šios diskusijos užduotys būtų aptarti: 1) kaip ir ką etnologijoje galima laikyti šaltiniu ir prakalbinti kaip tekstą: žmogų, daiktą, spalvą, demografinius duomenis, rankraščio medžiagą, ornamentą ar reklamą laikraštyje; 2) kaip suprasti tą šaltinių kalbą ir 3) kokie aspektai atsiranda bandant ieškoti logikos toje jų kalboje. Pagrindinis tikslas, kurio nuosekliai siekiama šioje diskusijoje, yra minėtas siekis – tai, kas yra *numanoma*, pabandyti padaryti *akivaizdų*.

Etnografinis tekstas – kas tai yra?

Etnologams ir antropologams pagrindinis klausimas, kas yra etnografinis aprašas, tai šaltinio ir disciplinos klausimas. A. J. Greimas, kalbėdamas apie etnografinį archyvą (galbūt labiau susijusį su tautosakine J. Balio tradicija) yra pabrėžęs jo heteroklitinį pobūdį ir tai, kad „tokios rūšies archyvų eksploatacija negali nekelti mokslo srities, kuriai ta medžiaga gali būti panaudojama, problemos: mokslas pasidaro iš savo objekto nustatymo ir savo metodų išdirbimo, bet ne iš to, kokia medžiaga jam yra atsitiktinai surinkta“ (Greimas 1979: 15). Taigi kaip atsiranda etnografinis tekstas?

Žilvytis Šaknys (LII Etnologijos skyrius). Aš norėčiau pakalbėti apie socialinės tikrovės ir kultūros paveldo formavimą, publikuotų bei archyvinių etnografinių aprašų vertę. Lietuvos istorijos institute darbuojasi trijų mokslinių disciplinų atstovai: archeologai, etnologai ir istorikai. Kiek kitaip negu istorikų, kurių kūrybiniam procesui dažniausiai gali padėti archyvinių šaltinių paieškos, daugumos etnologų ir archeologų duona – ekspediciniai lauko tyrimai. Neretai į juos žiūrima pašaipiai. Ypač etnologų. „Pagal bobučių pasakojimus kuriama praeitis“, – ne vienas istorikas replikuoja, dar pridurdamas pavyzdžių iš studentiškos etnografinės praktikos, pateikdamas pabrūmėse konstruojamo etninės kultūros paveldo pavyzdžių. Tačiau šį paveldą konstruojame visi. Archyviniai šaltiniai, archeologinės iškasenos ir etnografiniai aprašai, tapdami straipsniu ar studija, modeliuojami jų autorių galvose, rekonstruojama praeitis, veikiama etnologo, istoriko ar archeologo asmeninės patirties ir sugebėjimo suvokti tiriamosios epochos kultūrinę patirtį. Etnologas, kaip ir archeologas, turi „išsikasti“ (tik, aišku, respondento smegenyse) medžiagą savo temai. Kiekvienas kultūros elementas yra neatšiejamas visos sistemos darinys. Todėl tik etnologas, gerai nesuvokdamas respondento kultūrinės aplinkos, gali klausti jo, kaip, kodėl ir kam? Materia-

laus daikto (archeologinio eksponato ar archyvinio šaltinio) nepaklausi. Galima nustatyti tik amžių ir tam tikras jo sukūrimo aplinkybes. Taigi archeologai ir etnologai dažnai dar turi susikurti analizės objektą. Tačiau neužfiksuota nemateriali etnografinė medžiaga miršta kartu su žmogumi. Etnologas tegali rekonstruoti tik 50–70 metų senumo realijas ar, remdamasis respondentų tėvų, senelių perduota patirtimi, 100–120 metų žodinio kultūrinio paveldo fragmentus (čia neturime omeny tautosakos). Prieš keliasdešimt metų suformuoto archyvinio aprašo patikimumą galima patikrinti tik iš dalies.

Kartais kelias nuo etnologo suformuotos archyvinės medžiagos iki monografijos, kurios patikimumu retai kas suabejoja, yra gana vingiuotas. Pateiksime pavyzdį. Turbūt daugelis vyresniosios kartos Lietuvos inteligentų apie XIX a. Lietuvos kaimo kultūrinį gyvenimą sprendžia iš Elvyros Dulaitienės (Glemžaitės) „Kupiškėnų senovės“. Lietuvoje ir užjūrio lietuviams šis leidinys turėjo ypač didelę įtaką jaunimo amžiaus subkultūros etnografiniam suvokimui. Daugelis tyrinėtojų autorės pateiktą jaunystės modelį traktavo kaip būdingą visai Lietuvai. Kaip buvo parašyta ši knyga? Autorė rėmėsi ne tik pačios sukaupta medžiaga, bet ir archyviniais Albino Kriauzos, Antano Mažiulio, Balio Buračo, kitų tarpukario tautotyryninkų aprašais. Dirbant Šiaulių „Aušros“ muziejaus archyve pasisekė atrasti archyvinius šaltinius, kuriais remtasi šioje knygoje, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje susidarė galimybė paanalizuoti kelis korektūrinius šios knygos variantus.

Vertingiausias jaunimo brandos apeigų po vyresniosios sesers vestuvių ar mirties aprašas atsirado šitaip. Antanas Mažiulis suformavo anketą „Nuo lopšio iki grabo“. Visą tekstą pagal Mažiulio anketą 1943 m. birželio 12 d. Paketurių k. (prie Kupiškio) bendrine kalba užrašė Albinas Kriauzas. Jam medžiagą pateikė 1885 m. gimusi Plukienė, kuri rėmėsi ir kitų moterų, savo tėvų ir senelių atsiminimais (ŠAM³, b. 52, dn. 479, l. 1–2). Pateikėja gimusi Pludokų k. (Kupiškio vls.). Toks aprašas pakliuvo į E. Dulaitienės (Glemžaitės) monografiją. Vėliau, matyt, redaktorei padarius pastabų, aprašas vėl buvo pateiktas kupiškėnų tarpe, tačiau tai padaryti galėjo tik autorė, nes pirmosiose korektūrose aprašas buvo pateiktas bendrine kalba (VUBRS⁴, f. 95, b. 3, l. 228–229. – „Kupiškėnų senovės“ rankraščiai – I ir II korektūros po redaktorės skaitymo). Kaip matome iš Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomų knygos rankraštnių korektūrinių variantų, vėliau knyga buvo kiek keista. Atsisakyta kai kurių kiek fiziologiškų ir erotiškų idiliškam Lietuvos kaimo kultūros paveikslui galinčių pakenkti vietų. Knyga išėjo be jų (Dulaitienė (Glemžaitė) 1958: 308–310). Taigi gana kupiūruotas kultūros paveldas

³ Šiaulių „Aušros“ muziejus.

⁴ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

pasiekė šias dienas ir turėjo nemenką poveikį tradicinės kultūros suvokimui, davė kiek peno perdėtam praeities romantizavimui.

Taigi publikuotas archyvinis šaltinis gali būti ne toks patikimas, kaip pirminis šaltinis. Nors paprastai labiau vertinamas publikuotas žodis. Ap-skritai etnologas, formuodamas kultūrinio paveldo dokumentus ir juos ana-lizuodamas, socialinę tikrovę modeliuoja keturis kartus.

1. Kurdamas klausimyną, anketą ar programą, kurioje nurodomi klau-simai gali formuoti atsakymus;
2. Klausinėdamas respondentą ir formuodamas kultūros paveldo doku-mentą;
3. Publikuodamas aprašą;
4. Pateikdamas aprašo analizę moksliniame straipsnyje ar monografi-joje.

Istorikas turi galimybę tai daryti tik du, archeologas tam tikra prasme – tris kartus. Tačiau etnologas, formuodamas kultūros paveldo dokumentą, bendradarbiauja su žinių pateikėju, kuris savo atsiminimais padeda etnolo-gui geriau suvokti ir platesnį kultūros kontekstą. Taip pat galima pasitiks-linti pas kaimynus bei suformuoti norimą kiekį aprašų. Tai kompensuoja didesnius nukrypimus konstruojant socialinę tikrovę. Šitaip pasiekiamas, kartais ir viršijamas statistinis istoriko ir archeologo mokslinės analizės pa-tikimumo vidurkis. Todėl naudojantis publikuota medžiaga vertėtų pasido-mėti ir pirminiais šaltiniais.

Publikuoti ir archyviniai duomenys: pirminis šaltinis?

Pirminio šaltinio klausimas archeologams gal būtų aiškesnis. Atrodo, kad kasinėjimų metu rastas daiktas ir materialiai suvokiama situacija yra ne-ginčijamas pirminis šaltinis. Etnologams lygiai taip pat pirminis šaltinis būtų bet kuri kultūrinė situacija, apčiuopta pateikėjo pasakojime ir/ar stebint. Tačiau pateikėjo pasakojimas juk gali būti informacijos iš tik ką perskaityto laikraščio, girdėtos radijo laidos pakartojimas ar kaimyno gy-venimo istorijos perpasakojimas, o stebėjimu fiksuota situacija – paties tyrėjo kultūrinės vaizduotės sukurta realija. Dar daugiau klausimų ir ne-aiškumų atsiranda naudojantis kadaise arba kitų etnografinės medžiagos rinkėjų užrašytais etnografiniais aprašais, archyviniais duomenimis ar statistika. Antra vertus, pirminio šaltinio klausimas – tai ir disciplinos klausimas. Abejonės šaltinio svarumu ir atitikimu realybei gali sukelti abe-jonių ir dėl disciplinos, teorinių išvadų. Arnoldas van Gennepas, ypatingai vertinęs etnografinį detalizavimą, pats atlikęs lauko tyrimus Alžyre 1911 ir 1912 m., teigė: „Aš pasitikėjau tuo, kuo ir kiekvienas, tyrinėdamas ma-sajus ar australus, eskimus ar indėnus, pasitiki: savo paties buvimu kai-muose tam tikrą laiką, žingsnis po žingsnio atliekant pilnas apklausas“. Todėl nėra netikėtas jo kritiškas požiūris į Emile Durkheimio darbo „Ele-

mentarios religinio gyvenimo formos“ teorinę vertę. Savo abejones jis pagrindė kolonijinių šaltinių, kuriais naudojosi E. Durkheimas, nepatikimumu. A. van Gennepo nuomone, šiame darbe yra vietų, kur etnografas galėtų paklausti: „Ar tai yra tikrai taip?“, „Kokia pateikėjo vertė? Kokia dokumento vertė, ką tas dokumentas iš tiesų teigia?“ (Vincent 1990: 104). Taigi ar statistiniai duomenys, etnografiniai ir istoriniai archyviniai šaltiniai yra pirminė medžiaga gyvenimo reiškiniams tyrinėti, o publikuoti etnologų darbai – etnografinis šaltinis bei medžiaga to meto tikrovei rekonstruoti?

Petras Kalnias (LII Etnologijos skyrius). Iš tikrųjų archyviniais duomenimis daugeliui etnologų tenka pasinaudoti, ir dauguma mūsų panaudojo juos savo monografijose bei studijose. Tačiau kiek ir kokie archyviniai duomenys gali būti tinkami ir patikimi? Akivaizdu, kad istorikai, kurie naudoja archyvinę medžiagą, turbūt padaro mažiau klaidų, susijusių su įvairių istorinių dokumentų interpretacija ir įvertinimu, ar jie yra tinkami, ar jie objektyvūs ar subjektyvūs, ar jie klaidingi ar neklaidingi ir ar juos reikia suprasti pažodžiui.

Tai, kad dokumentai yra informatyvūs bei patikimi šaltiniai, mes visi esame nemažai girdėję jau nuo studijų metų. Bet galbūt etnologai dažniau negu istorikai išleidžia iš akių tokius dalykus kaip, tarkime, dokumentą rašiusiojo šališkumas, suinteresuotumas ir vienaip ar kitaip išreikštos simpatijos aprašomam reiškiniui ar žmonių grupei, epochai, kultūrinėms ar politinėms idėjoms (pavyzdžiui, vertinant tautinio atgimimo, Sąjūdžio epochų dokumentus). Manau, kad dokumento, kaip etnologijos ar etnografijos šaltinio, patikimumo klausimas tampa ypač aktualus, susidūrus su XIX a. antrosios pusės ir vėlesniais dokumentais, turinčiais informacijos apie tarpetninius santykius, etninių teritorijų ribas ar etnodemografinę statistiką. Nes kaip tik nuo XIX a. antrosios pusės intensyviau ima reikštis etninės aspiracijos, į istorijos areną vis dažniau išeina konfliktuojančios etninės bendruomenės, matome jų tarpusavio simpatijas ir antipatijas. O dokumento autoriai, kaip ir to meto informacijos teikėjai, dažniausiai būna kurios nors vienos konfliktuojančios pusės atstovai. Taigi mes, etnologai, naudodamiesi tokiais šaltiniais, šitų dalykų negalime išleisti iš akių. Istorikai, vaizdžiai sakant, nuo darželio dar atsimena, nes jie turi su tuo susijusių skaudžių pamokų ir gana didelę tokių dokumentų naudojimo patirtį.

Todėl svarbu pažiūrėti, ar tas dokumentas nėra taisytas, perrašytas, ar tai nėra jo kelintasis nors ir to paties laiko, bet kartotas, ranka rašytas, ar išspausdintas egzempliorius. Štai, tarkime, konkretus pavyzdys: XIX a. antrosios pusės vadinamojo Rusijos šiaurės vakarų krašto gubernatorių rašytos ataskaitos Peterburgui. Jose yra ir gyventojų statistika, pateikiama pagal tikybas, „gentinį“ susiskirstymą, konfesinių bendruomenių maldos namų kitimo dinamiką, gyventojų natūralųjį judėjimą. Daugelis tų duomenų, esančių minimose gubernatorių ataskaitose, vėliau buvo išspausdintos daugeliui

jums žinomame leidinyje „Pamiatnaja knižka Kovenskoj guberniji“ arba „Pamiatnaja knižka Vilenskoj guberniji“ ir t. t. Lyginant to paties laikotarpio tuos pačius duomenis tuo pačiu klausimu minėtuose leidiniuose ir gubernatorių ataskaitose paaiškėja, kad kartais viename šaltinyje jie yra vienokie, kitame – visai kitokie. Ir tada kyla klausimas, katras iš jų yra teisingas ir kuriuo remtis. Mano nuomone, turbūt reikėtų vadovautis pirmesniuoju šaltiniu (šiuo atveju – gubernatorių ataskaitomis), kadangi ten vis dėlto pirminiai duomenys, kuriuos pateikė gubernatoriui arba gubernijos statistikos komitetui tiesiogiai įvairių konfesijų dvasininkai: kunigai, popai, pastoriai, mulos, rabinai (jeigu kalbame apie konfesinius duomenis). Šiai, žemesnei, grandžiai teko tvarkyti mažesnius informacijos kiekius, ir aš manau, kad jie galbūt tiksliau viską suskaičiavo. O gubernijos statistikos komitetas jau turėjo apimti didžiulę informaciją, galėjo ir netyčia pridaryti klaidų. Bet gali būti ir tokių dalykų, kaip gana gerai žinoma to meto politinė aritmetika, kuri buvo naudojama tuose dokumentuose. Čia būtų sąmoningos klaidos. Bet yra ir nesąmoningų. Sakysim, tuose šaltiniuose esantys sugrupuoti duomenys dėl to meto duomenų grupavimo tradicijos gali būti taip pateikti, kad juos sunku panaudoti. Tada galima bandyti pergrupuoti tokius duomenis arba daryti jų lyginamąją analizę ir daryti jau savo išvadas.

Yra dar vienas svarbus dalykas. Norint pasinaudoti archyviniais duomenimis, pirmiausia reikia įsitikinti, ar tas dokumentas gali turėti mums tinkamos informacijos. O galbūt ten yra didžiulis masyvas tų dokumentų, bet mums reikalingos informacijos gali ir nebūti.

Kitas klausimas – mūsų surenkamos medžiagos reprezentatyvumas. Pastaruoju metu mes visai mažai apie tai kalbame ir medžiagos reprezentatyvumą retai aptariame savo darbuose nebent tik paminėdami. Kur kas dažniau matomas netgi tam tikras atsainumas duomenų reprezentatyvumo klausimu. Bet tas klausimas, manau, visada yra aktualus ten, kur yra „nuskaitoma“ gyventojų nuomonė, kur yra demaskopiniu būdu gauti duomenys, nesvarbu, ar apklausų, ar testavimo būdu. Klausimas, ar tie duomenys deramai atstovauja tai visumai, kurią mes tiriamo ir kurią apibendriname, visada bus aktualus. Pavyzdžiui, jeigu aš, tyrinėdamas žemaičius ir norėdamas atsakyti į klausimą: nori ar nenori žemaičiai mokyklų savo tarpe arba kad laikraščiai būtų leidžiami jų tarpe, apklausiu čia, Vilniuje, keliasdešimt Žemaičių kultūros draugijos aktyvistų ir kalbėsiu visų Žemaitijos žemaičių vardu, tai tokie duomenys tikrai nebus reprezentatyvūs. Pirma, todėl, kad remsiuosi tik Vilniaus žemaičių duomenimis, antra, kad remsiuosi žemaičių kultūrinės minties elito duomenimis, trečia, kad remsiuosi tik nedidelės grupės atstovų duomenimis. Tai veikia bus žemaičių nuomonės klastotė. Ir visai kas kita, jeigu to klausimo tyrimui žemaičius atsirinksiu visuose Žemaitijos rajonuose kvotų metodu. Apklausiu žinodamas, kiek žemaičių yra ūkininkų, kiek yra pensininkų, kiek yra besimokančio jaunimo, išlaikysiu lyčių ir amžiaus grupių proporcijas. Štai tada galima kalbėti apie žemaičių nuomonę. Antai Et-

ninės kultūros globos taryboje teko girdėti maždaug tokią nuomonę: „Štai mūsų užsakymu atlikta didžiulė Žemaitijos mokinių apklausa, ir pagal jų atsakymus galime spręsti: nori ar nenori žemaičiai savivaldos regiono“ arba panašiai. Bet čia yra tik reprezentatyvi Žemaitijos moksleivijos nuomonė, bet ji negali atstovauti visų Žemaitijos gyventojų nuomonei (tokios išvados nedaro ir apklausos autoriai). Tačiau tuo atveju, kai tokia apklausa vis dėlto naudojama, turi būti nuoroda, kad mes turime štai tokių individų ar tokios grupės, bet ne visumos nuomonę.

Ž. Šaknys. Ši problema yra aktuali. Rinkdamas dabartinio jaunimo papročius, nuvykęs į mokyklą bandžiau paprašyti direktoriaus, kad man atvestų mokinių apklausai. Bet greitai paaiškėjo, kad tie mokiniai – tiktai būsimieji aukso medalininkai ir pirmūnai (kad, gink Dieve, nepadarytų gėdos gimtajai mokyklai). Paskui teko gaudyti pabėgusius iš pamokų, kad galėčiau susidaryti visapusišką vaizdą... Be to, pastebėjau, kad jeigu klausinėji vieną asmenį, informacija paprastai pateikiama nuoširdžiai, jeigu klausinėji kelis iš karto, tada prasideda maivymasis vienas prieš kitą.

Vytautas Tumėnas (LII Etnologijos skyrius). O sakykit, kaip jūs apklausinėjat pateikėjus, šiuo atveju moksleivius anketiniu būdu?

P. Kalnius. Apklausos būdas nesvarbu, kai kalbame apie reprezentatyvumą. Tai gali būti ir anketavimas, ir interviu, ir testavimas. Norint kalbėti, pavyzdžiui, apskritai apie dzūkus ar apie žemaičius, nesvarbu, kokia apklausos forma bus surinkti duomenys.

V. Tumėnas. Aš manau, kad labai svarbu, kaip suformuluojamas klausimas, nes jau pats klausimas gali reikalauti, iššaukti, provokuoti tam tikrą atsakymą. Pavyzdžiui, paklausus, „Ar norite, kad jūsų vaikai kalbėtų žemaitiškai?“, galima išgirsti teigiamą atsakymą, o to paties pateikėjo su nuostaba paklausus „Ar jūs tikrai tikrai norite, kad jūsų vaikai kalbėtų žemaitiškai?“, tikėtina išgirsti svyruojantį, kupiną abejonių ar net neigiamą atsakymą. Tikėtina, kad į sudėtingą klausimą pateikėjas gali sukurti tokį atsakymą, kuris palengvintų tolesnes pateikėjo „kančias“ ir nuvartų šalin (nesvarbu patenkintą ar nusivylusį) įkyrų etnografa...

P. Kalnius. Čia jau kitas, ne medžiagos reprezentatyvumo klausimas. Aš kol kas kalbu tik apie tai, ar surinktoji medžiaga atstovauja vadinamajai generalinei aibei. Jeigu kalbėtume apie anketavimo ir interviu arba apie uždarų ar atvirų klausimų privalumus, tai ir vieni, ir antri turi savo plusų ir minusų. Iš tiesų, kai yra atviras klausimas, respondentas kartais nusprendžia stereotipiškai, kaip spauda siūlo, kaip yra įpratinti vertinti, pavyzdžiui, kad visi lietuviai – vagys, visi lietuviai blogi ar panašiai. Tik čia, kartoju, jau yra kitos temos klausimas.

Be abejo, kai tyrinėjame reliktinius reiškinius ir kai nėra iš ko rinktis, apie jokių atrankos metodus nė kalbėt netenka. Sakysim, tiriant koki žemaičių *numą* ar koki kitą retą reiškinį, jau ne tik nereikia, bet ir neįmanoma panaudoti atrankos metodą, net nėra prasmės apie tokius dalykus ir galvoti.

Objektas, aprašas, rekonstrukcija

Galbūt socialinis lygmuo suteikia daugiau erdvės interpretacijai ir pretekstą subtiliau bei preciziškiau žvelgti į tyrinėjamą objektą. Tačiau materialusis daiktų pasaulis, pavyzdžiui, kostiumas, yra labai konkretus dalykas. Juk tyrinédamas XIX ar XVI a. drabužį, naudojiesi ikonografinė medžiaga, archyvuose išsaugotu įrašu inventoriuje ar to laikotarpio muziejiniu eksponatu, ir tarsi viskas aišku – pats daiktas kalba apie save, o žodinė informacija nurodo konkretų daiktą.

Rūta Guzevičiūtė (LII Etnologijos skyrius). Visų pirma XVI a. LDK kostiumai tikrai yra reliktinis reiškinys. Visa tai atrandama tikrai retose archyvinėse bylose. XVI a. mikrokarai ir antpuoliai ir su jais susiję skundai, teismai, bylos yra dokumentiniai to laiko liudijimai, suteikiantys galimybę prisiliesti prie bajorijos kostiumo. Drabužiai išskaičiuojami beveik kiekviename nuo antpuolių nukentėjusios pusės skunde tarp vertingiausių praradimų. Dažnai įvardijami jų pavadinimai, audiniai, spalva, nurodoma nuostolio piniginė išraiška. Šie dokumentai – vienas svarbiausių šaltinių, tyrinėjant Lietuvos bajorijos dėvėseną.

Bet tas bylas reikia iššifruoti. Pavyzdžiui, šitame lapelyje, kurią jūs turit, senąja baltarusių kalba užrašyta „Pro chospodi...“ ir t. t. ir išvardyta, kas yra testamente. Kai tokioje byloje randame įvardytus drabužius ar netgi viso apdaro sudėtį, tai didelė sėkmė. Tačiau ne visada radus pavadinimą galima suprasti, kas tai yra. Pavyzdžiui, „шуба“ – visi žinome, kas yra, bet „фальшура“, „бекеша“, „белея“, „чуга“ – šie drabužių pavadinimai paskendę laike ir pernelyg nutolę, kad galima būtų iš karto atpažinti, kas tai per daiktas. Juos reikia lyginti, ieškoti sąsajų su drabužiais, kurie kažkur, kitose šalyse išanalizuoti arba net išlikę, naudotis enciklopedinio pobūdžio duomenimis, ieškoti žodynuose. Man buvo vertingi XIX a. žodynai, ypač leistas 1830 m.

Tačiau net išsiaiškinus drabužio pavadinimą nemažėja klaustukų, ko kiam aprangos tipui šis apdaras priklauso, kaip suprasti jo spalvos pavadinimą, kokia minimo audinio rūšis. Pavyzdžiui, dar galima suvokti, kad pavadinimas „гвоздиквый“ gali būti susijęs su raudona spalva, o, sakysim, ką nusako žodis „китайка“, iš karto gana sudėtinga pasakyti. Pasirodo, tai taftos pavidalo šilkas. Jis buvo ne pirmos rūšies, atvežamas iš Kinijos ir per Rusiją pasiekdavo mus.

Reikšminga yra viskas, ir dėvėseną. Pavyzdžiui, įrašas „сабле“ arba „шобле“ – kardas, akivaizdžiai reiškia, kad jisai turi įeiti į komplektą su kostiumu, nes bajorui buvo privalu visur nešiotis su savimi ginklą. Tiktai į svečius eidamas ir šeimininkui pagerbti bajoras jį nusišėgdavo. Kitas pavyzdys. Labai daug drabužių, ypač viršutinių, yra juodos spalvos. Reikia žinoti,

kad dėvimi jie buvo sluoksniais. Juodais drabužiais apsirengiama viršuje, o po jais, apačioje, drabužiai būdavo labai ryškūs. Ir ta kiekviena ryški spalva turėjo savo savitą pavadinimą.

Bet net ir išsiaiškinus visus minėtus aspektus apie bylose minimus drabužius anaip tol nereiškia, jog istoriškai seniai pamiršto rūbo pavidalas staiga iškilis prieš akis. Atstatyti prarastą laike formą tegalima lyginant su tokio paties pavadinimo ir pavidalo drabužiais, tuo pačiu metu dėvėtais gretimuose kraštuose, kur yra išlikę juos fiksuojantys ikonografiniai šaltiniai. Lietuvos XVI a. ikonografijos yra labai mažai, tik tai valdovų. Taigi jei tokių šaltinių nėra, drabužis, net ir paminėtas, tarsi pakimba ore – jo atvaizdas neatpažįstamas arba yra labai miglotas.

P. Kalnius. Jeigu kalbi apie XVIII arba XVII a., turbūt aiškinantis terminiją logiška vadovautis lenkų kalbos žodynais. Bet jeigu kalbi apie XVI a., apie senąją baltarusių kalbą rašytus pavadinimus, reikėtų pažiūrėti dabartinės baltarusių kalbos žodyną, net ir bulgarų kalbos žodyną, kuriuose galbūt daug dažniau nei lenkų kalbos žodynuose rasi atitikmenų. Gali būti net visai nepakitęs spalvos terminas, kadangi dauguma iki lenkų kalba rašytų dokumentų, kaip teigia kalbininkai, pirmiausia rašyti bažnytine slavų kalba, sukurta vieno bulgarų kalbos dialekto pagrindu. O nuo XVI a. antrosios pusės raštų kalba jau esanti labiau baltarusių negu bažnytinė slavų. Nors kai kurie istorikai su tuo nesutinka. Tačiau etnografinių terminų suradimas arba neradimas kartu būtų svarus argumentas minėtame ginče.

R. Guzevičiūtė. Teisingai, bet reikalas tas, kad lenkai dėvėjo lygiai taip pat, ir tie archaiški drabužiai yra identiški. Be to, kaip minėjau, 1830 m. išleistas žodynas kaip tik atkuria senąją formą ir yra tikrai labai įdomus ir vertingas.

A. Čepaitienė. Tačiau ar XVI a. rašytinius šaltinius nepapildytų to laikotarpio archeologinė medžiaga – archeologų randami drabužiai, jų liekanos, kitos detalės?

R. Guzevičiūtė. Aš abejoju dėl radinių tikslumo, ypač dėl senosiose kapavietėse archeologų randamų drabužių. Atrodo, kad tai yra aišku ir tikslu tikrai patiems archeologams. Sakysim, jei daiktas ar papuošalas nukrito, nuriedėjo į šoną, tai jau ten ir lieka, ir archeologai taip fiksuoja. Jie prisiriša prie radinių ir tų vietų, kur juos atranda. Bet jei jie nori drabužį atkurti, tai turi turėti aiškia to laiko sampratą, žinoti to laiko daiktą, drabužį. Kol kas visų senųjų drabužių rekonstrukcijos man abejotinos.

Janina Morkūnienė (LII Etnologijos skyrius). Kiek išlikę drabužių palaidojimų vietose? Ar jie taip sugedę, kad nieko negalima „perskaityti“?

R. Guzevičiūtė. Išlikę palaikai ir supuvę jų drabužiai. Pavyzdžiui, palaidojimai Vilniaus Arkikatedroje, kurios rūšiai plaukė per potvynius. Tai yra aprašę lenkai. Man žinomi dviejų kostiumų apibendrinančio pobūdžio aprašymai. Juose mažai konkrečių dalykų. Tiesa, Vilniaus Arkikatedros rūsiuo-

se, atrodo, XX a. 7-ajame dešimtmetyje archeologai yra atradę gana gerų drabužių. Tai buvo, manoma, Radvilų giminės didikės kapas. Drabužis buvo rekonstruotas. Jis kuo puikiausiai išikomponuoja į visa tai, ką aš rašau apie kostiumą. Neseniai vienos kaimo bažnytėlės kriptoje taip pat atrastas palaidojimas, kur drabužiai buvo geri. Bet pažiūrėkit, per kiek šimtmečių vos pora unikalių radinių!

J. Morkūnienė. Archeologai kapavietes skiria pagal socialinius luomus – kilmingojo kapas, didiko kapas ir t. t. Pagal kokius pagrindinius požymius archeologai atskiria turtingojo kapą nuo neturtingojo?

Romas Jarockis (LII Archeologijos skyrius). Didikų kapų nėra daug, didžioji dalis archeologų tyrinėtų XIV–XVII a. kapų yra paprastų kaimo gyventojų arba paprastų miestiečių palaidojimai. Juos skiriame gana paprastai – pagal monetų ir papuošalų rastų istorinio laikotarpio kapuose kiekį. Bet tai diskusinis dalykas. Pvz., monetos. Jos galbūt į kapus gali būti dedamos ir kitokiu tikslu, nebūtinai parodyti, kad palaidotas žmogus buvo turtingas. Galbūt mirusysis buvo labiau gerbtinas, labiau mylimas, labiau gailimas, čia gali būti visokių niuansų. Į kapų monetas kaip pradinį šaltinį reikia žiūrėti kitų aptiktų įkapių kontekste, atsižvelgti į jų radimo aplinkybes.

Nuo seno vyksta diskusija: ar monetos istorinio laikotarpio kapuose pagoniškas reliktas, ar naujos krikščioniškos religijos simbolis. Pagoniškųjų relikčių šalininkai sako, kad monetos XIV–XVIII a. kapuose pakeitė į priešistorinius kapus gausiai dėtus ginklus ir darbo įrankius. Krikščioniškojo požiūrio palaikytojai mano, kad monetų dėjimo į kapus idėja sietina su mokesčiu šv. Petru, dangaus vartų sergėtojui.

Ž. Šaknys. Dabar irgi kartais butelį įdeda į kapus, kartais net „Primos“ pakelį.

Vacys Milius (LII Etnologijos skyrius). XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijoje vyrams į karstą įdėdavo kepurę (juk nebuvo vaikščiojama be jos), o mėgusiems išgerti – ir butelį degtinės. Vyrai, kasdami naują duobę sename palaidojime, radę butelį tokios degtinės, paragaudavo.

Jonas Mardosa (Vilniaus pedagoginis universitetas). Pažiūrėjus į archeologų rekonstruotus drabužius kyla abejonių, ar jie paprastų valstiečių. Man atrodo, kad dabar rekonstruojami drabužiai labiau tiktų elitiniam sluoksniui. Be to, pavyzdžiui, Lietuvos nacionalinio muziejaus ekspozicijoje pateikiami tokie, kad ir dabar apsirengtum.

Danutė Aleknieienė (Lietuvos nacionalinis muziejus). Kadangi man asmeniškai teko eksponuoti naująją archeologijos ekspoziciją „Lietuvos proistorė“, galiu paaiškinti plačiau. Šioje ekspozicijoje eksponuojamos I–XIII a. įvairių genčių vyrų, moterų ir vaikų turtingos įkapės. Jas sudaro tik papuošalai. Drabužių neišliko. Protėvių palaidojimuose rastų papuošalų gausa ir puošnumas (kai kurie puošti auksu) leidžia spręsti, jog tai, be abejonės, įkapės asmenų, užėmusių ne eilinę padėtį genties bendruomenėje. Dėl kai kurių

įkapių ar atskirų jų dalių prastumo jos netiko eksponuoti, o ir išlikusių, kad ir meniškų, detalių žiūrovas ekspozicijoje nepastebėtų. Siekiant parodyti papuošalų turtingumą ir puošnumą, technologinį lygį ir buvo nuspręsta eksponuoti jų kopijas greta senųjų radinių. Tuomet teko galvoti, kaip papuošalų kopijas pateikti lankytojui. Bendru rengėjų sutarimu buvo nutarta, kad tinkamiausias eksponavimo būdas būtų toks: nesimti sudėtingų ir diskutuotinių drabužių rekonstravimo darbų; papuošalų kopijas eksponuoti ant audiniais drapiruotų manekenu, kurie tik siluetais primintų archeologinius drabužius. Deja, darbo eigoje kai kurie ekspozicijos rengėjai darbą pakreipė kiek kita, jiems priimtinesne ir suprantamesne linkme. Šiandien vis tenka išgirsti ir pagiriančio pritarimo, ir kritinių pastabų. Deja, faktas įvyko, ir jis yra toks, koks yra.

A. Čepaitienė. Atrodo, tai pavyzdys, kai rekonstruojant buvo vadovautasi vien ketinimais ir intencijomis, kurie leido improvizuoti. Tačiau galutinis rezultatas, patekęs į plačiąją visuomenę, kurios daugumą sudaro ne profesionalai, jau „perskaitomas“ kitaip, t. y. kaip vaizduojantis konkrečią tikrovę. Gana panašus atvejis būtų etnologų ar antropologų publikuoti tiriamieji darbai. Išėję į viešumą jie pradeda gyventi savo gyvenimą ir gali būti imami skaityti kitaip, pažodžiui, kaip kokie nors „metodiniai patarimai šventėms švęsti“.

D. Aleknienė. Taip, tikslas buvo būtent toks, kaip jūs ir sakote. Rengiant naująją archeologijos ekspoziciją „Lietuvos proistorė“, audiniais drapiruoti manekentai nuo pat darbų pradžios buvo traktuojami tik kaip pagalbinė priemonė ir tinkamas fonas papuošalų kopijoms eksponuoti, bet jokių būdu ne detalizuotos archeologinių drabužių rekonstrukcijos. Deja, galutinis rezultatas kiek kitoks.

Vaizdas ir dėmesys detalėms

Čia buvo paminėtas, atrodytu, nereikšmingas dėmuo – spalva, jos tonai ir pustoniai tarsi kultūrinis ženklas, galintis „kalbėti“ apie drabužį, apie jo socialinę turtinę vertę ar ideologinę prasmę, apie konkretaus laikotarpio kultūrą. Taip pat kitos detalės, išliekančios rankraščiuose, ikonografijoje ar atmintyje. Tačiau skirtingai fiksuotos realybės vaizdas gali skirtis. Pavyzdžiui, tai, ką išsaugojo nuotrauka ar piešinys, gali nesutapti su tuo, kas išliko žmogaus atmintyje. Ir tai jau kitas rūpimas klausimas. Tai klausimas, kas turi teisę kalbėti – žmogus ar bet kuriuo pavidalu fiksuotas vaizdas? Kokie veiksniai lemia jų iškalbingumą ir kokia detalių reikšmė rekonstruojant konkrečią visumą?

Irma Šidiškienė (LII Etnologijos skyrius). Tyrinėtojo užsibrėžti tikslai formuoja ir metodologinius aspektus. Kai tyrimas koncentruojasi ties daiktais, informacija gali būti „nuskaitoma“ nuo paties daikto (jo paskirtis, savybės,

sudėtis, istorinis datavimas, istorinė vertė ir kita). Nematant paties daikto verta apklausinėti tuos pateikėjus, kurie buvo labiau susiję su to daikto gamyba. Kai rinkau medžiagą apie tautinius kostiumus, klausinėjau įvairias pateikėjas: ir audėjas, siuvėjas, ir moteris, kurios ne tik neaudė, bet ir pačios nesiuvo tautinių rūbų. Pastebėjau, kad audėjų informacija būdavo pakankamai išsami ir tiksliai net detalių atžvilgiu. Tuo atveju, kai pateikėja tik pasakojo apie kostiumą, kuri dėvėjo ir išlaikė jį arba turi nuotraukų su kostiumu, aš vis dėlto pirmenybę teikdavau daiktui ir pati jį aprašydavau. Kai nebūdavo galimybės fiksuoti daikto, aš daugiau dėmesio skirdavau ne tiek daikto aprašymui, kiek informacijos apie jo kontekstą ir aplinką, kurioje jis buvo naudotas, surinkimui – kodėl, kaip, kur jis dėvimas, kokie svarbūs dalykai atsiskleidžia tiriamojo objekto santykiuose su pateikėja. Nes pastebėjau, kad pateikėjų, neišlaikiusių daikto – savo turėto tautinio kostiumo, – informacija gali būti labai paviršutiniška, netiksli. Tuo atveju, kai, kaip sakiau, pateikėja buvo ne audėja, ji prisimena tai, kas jai padarė išpūdį, o kiti dalykai jai ne tokie reikšmingi ir užsimiršta arba ji į tai neatkreipia dėmesio. Pvz., vieną pateikėją klausiau apie jos vestuves, kai norėjau išsiaiškinti, ar ji ir jos pulko merginos rengėsi tautiniais rūbais ar nesirengė. Ji atsakė: – „Ai, paprastai: aš – baltai, o pamergės irgi – kas kaip turėjo“. Tačiau po kiek laiko paprašiau nuotraukų ir jose pamačiau, kad visas jos pulkas buvo su tautiniais rūbais – visos iki vienos! Pateikėja pati nesidomėjo ir neorganizavo, kaip rengsis jos pulko merginos, todėl jai tie dalykai nepaliko išskirtinio išpūdžio. Aš manau, kad jos pačios susiorganizavo eiti į pulką visoms su tautiniais rūbais, ir tai buvo jaunimo, o ne pateikėjos iniciatyva. Galėčiau pateikti dar vieną pavyzdį, kai pateikėja, pati turėjusi tautinius drabužius, apibūdino juos labai nuoširdžiai, gražiai emociškai – kokie buvo raštai, spalvos ir kita. Vėliau paprašiau nuotraukų. Aš matau: stovi dvi moterys su tautiniais rūbais – pateikėja su drauge. Pasirodo, tai, ką pateikėja man papasakojo apie tautinius rūbus, buvo iš tiesų draugės tautiniai rūbai, o ne jos pačios. Paprašiau pateikėjos paaiškinti, kodėl taip atsitiko. Ji atsakė, kad jos draugės tautiniai rūbai buvo labai gražūs, o „mano tik šiaip sau“. Tokie niuansai rodo, kad visada reikia apeiti iš kitos pusės tą patį dalyką, kad galėtum kažką pasitikrinti ir pasitikrinti, nes žmogus geriau atsimena ir tiksliau nupasakoja tokius daikto bruožus arba su daiktu susijusias detales, kurie jam padarė didesnę išpūdį, ir tai, kas jam tuo metu buvo svarbu.

Taigi nuotraukos iš pateikėjų asmeninių albumų reikšmingos kaip konkreti informacija apie daiktą. Pavyzdžiui, siekiant išsiaiškinti technologinius drabužių aspektus, tai nesunkiai „perskaitoma“ iš nuotraukų, žinant kostiumo istoriją. Tačiau nuotraukos padeda atskleisti, kokiame kontekste tiriamasis daiktas naudotas: kaip dėvėtas, kada ir kur, kas dėvėjo, kokio amžiaus asmuo. Ar jis plačiai paplitęs to meto bendruomenėje, visuomenėje.

D. Alekniėnė. Visai neseniai tyrinėjant archyvinę medžiagą teko įsitikinti, kaip svarbu ne tik aprašomosios, bet ir ją papildančios vaizdinės medžiagos visapusiškumas ir tikslumas. Pavyzdžiui, kad ir atvejis su dzūkiškos riešinės piešiniu, kurį kažkada nupiešė viena studentė ant paprasto popieriaus skiautelės. Tokio turtingo ir reto ornamento riešinės muziejų rinkiniuose nėra. Todėl kilo mintis ją atkurti. Mezgėjai, kuri ėmėsi šio darbo, reikėjo padaryti detalų techninį piešinį, nes archyvinis piešinys visiškai netiko dėl studentės padarytų netikslumų piešinyje (piešiant nepaisyta simetrijos), kuriame kiekvienas praleistas, papildomas ar ne vietoje pažymėtas ženklelis-kryželis gerokai keitė atstatomą rašto piešinį. Vadovaujantis tradicinio ornamento struktūra, teko atrinkti tinkamiausią piešinį iš kelių nupieštų variantų. Neužrašyta buvo, iš kokių medžiagų ir kaip riešinė atlikta. Vėlgi teko vadovautis tuo, kad dauguma tokio tipo riešinių buvo mezgamos iš vilnonių siūlų su stiklo karoliukų raštu. Abstraktus spalvų žymėjimas taip pat apsunkino darbą. Toks prarasto eksponato atkūrimas savaime gal ir diskutuotinas, tačiau atkurtos riešinės vaizdas vizualiai labiausiai atitiko pirminį piešinį. Ir nors šis eksponatas papildė muziejinius rinkinius kaip autorinis, jį lydi, kad ir minimalūs, kilmės duomenys.

R. Guzevičiūtė. Restauratoriai, beje, dirba nuosekliai. Aš mačiau, kaip jie restauravo didžiulę, tokią vienintelę Lietuvoje drabužių kolekciją, patekusią iš Rokiškio muziejaus. Joje buvo ir vyriškų, ir moteriškų drabužių, pradedant XIX–XX a. amžių sandūra ir baigiant prieškarį, prieš Antrąjį pasaulinį karą. Ją restauruojant iškilo tokia netikėta, atrodytų, detalė – tai manekėnai. Iš pradžių atkurtus drabužius restauratoriai vilko ant šiuolaikinių manekėnų, kurie, kaip paaiškėjo, visiškai neatitiko anuometinių proporcijų ir stovėsenos. Tai ypač svarbu buvo turint omeny korsetą, nuo kurio priklausė drabužio priglundimas prie figūros ir stovėsenos būdas. Kiek visokių pridėtinių apimčių turėjo pridėti restauratoriai, kad tas drabužis gulėtų kaip dera ir kad būtų išlaikyta visuma. Čia išryškėja istoriniai kūno plastikos principai ir savitumai.

Etnografinis daiktų iškalbingumas

Kiekvienas daiktas yra žmogaus gaminytis, todėl suprantama, kad jame atsispindi žmogaus pasaulėžiūra, kūrybiškumas, socialinės motyvacijos, istorinis laikas, konkrečios technologijos savitumas ar kultūrinės ir ekonominės politikos prioritetai. Tačiau kas ir kaip tuos tekstus apie daiktus padeda apčiuopti?

V. Tumėnas. Daiktus galima tyrinėti įvairiausiais būdais, pavyzdžiui, etnografiškai aprašant, kaip mes įpratę. Tačiau net ir tokiuose tyrinėjimuose

neapsieinama be tam tikrų teorinių nuostatų ir pagrindimų. Pavyzdžiui, tyrinėjant juostas paaiškėjo, kad kraštotyrininko lygio pagalbininkų dalyvavimas mano ekspedicijose nevaisingas. Pagalbininkas, renkantis man medžiagą, turi gerai išmanyti juostų audimo technologiją, papročius, kad galėtų surinkti naudingą informaciją. Dėl to reikėtų prieš ekspediciją atlikti net apmokymus. Ir muziejininkai, rinkdami eksponatus ekspedicijose, tiek neįsigilina į juostų amatą ir neskiria tiek laiko, kiek skiriu aš – tiesiogiai tyrinėdamas šią tautodailės sritį. Todėl kitų surinkta medžiaga man tegali būti pagalbinė arba gali būti nuoroda man pačiam atvykti į vietą ir atlikti apklausą asmeniškai. Mėginimai išdalyti klausimynus entuziastams kraštotyrininkams atnešė labai menkus rezultatus. Kaip rodo patirtis, įprastais būdais rengiant ekspedicijas, patikimų korespondentų, išsamiai gebančių atlikti etnografinės apklausos darbą, pasitaiko retai. Buvo net anekdotinių įvykių, kai laborantas su didžiausiu džiaugsmu pamanė, kad atrado kažkokią unikalią juostą, ir ją aprašė. Pažiūrėjus, kaip aprašyta, paaiškėjo, kad tai šiuolaikinė tautinė, o ne tradicinė senoviška juosta.

Diplomatijos reikia ir norint atrasti žinių turinčius pateikėjus. Senujų juostų audėjų bėra labai nedaug, tačiau gali būti išlikusių tų audėjų austų juostų. Todėl klausinėti daugiausia tenka giminaičių arba kaimynų. Kai ateini į trobą ir klausinėji „apie senovę, apie juostas“, daug kas stebisi – „o ne, mes nieko nežinom“. Sakau, „nesvarbu, man svarbu, surasti seniausią žmogų kaimė“. Kai nurodo, nueini pas jį ir vėl gauni atsakymą – „aš nieko nežinau, nieko neprisimenu“. Tada pradedi klausinėti iš tolo, „o kaip į vestuves eidavo, kaip į bažnyčią?“ Tada, pasirodo, net ir vyras gali juostas prisiminti, papročius. Žinoma, visada tenka išklaustyti pasakojimus ir apie politiką, istorinius įvykius. Mokant išklausti, galima daug sužinoti. Ir labai svarbus dalykas – nepiršti savo atsakymo. Todėl svarbūs aplinkiniai, kontroliniai klausimai.

Kas kita yra juostų raštų pavadinimų klausinėjimas. Klausinėji rodydamas nuotraukas, piešinius. Kai kurios moterys gali būti net ir neaudusios, bet vis tiek raštų pavadinimus prisimena. Be abejo, daugiausia raštų pavadinimų prisimena audėjos. Bet jų amžius toks, kad tik su akiniais gali įžiūrėti. Kartais ir su akiniais neįžiūri ir sako tai, kas joms atrodo. Kai esi pasirengęs šioje srityje, maždaug gali suprasti, ką audėja iš tikrųjų įsivaizdavo...

Kitas dalykas – rašto pavadinimai muziejuose. Yra labai mažai autentiškų raštų pavadinimų, įrašytų muziejų inventorinėse knygose. Be to, dalis jų parašyti kabutėse, dalis – be kabučių. Todėl, neaišku, ar tai autentiškas pavadinimas, ar muziejininko sugalvotas, sufantazuotas, gal intuityviai nujaustas. Manau, patys patikimiausi pavadinimai tie, kurie užrašyti su tarmiškėmis galūnėmis. Jeigu muziejininkas užrašė „rožukės“ arba „rožikės“, greičiausiai tai yra autentiškas pavadinimas, girdėtas iš audėjos, nes miesto

žmogus būtų užrašęs „roželės“, „rožės“. Pavyzdžiui, latvių tyrinėtojai išskyrė tokius ženklus kaip „Laimės kryžius“, „Laimos žymė“. Tai mitologizuoti ir sukonstruoti pavadinimai, tačiau palyginę juos su autentiškais pamatysime, kad esti juos atitinkantis liaudiškas pavadinimas „laumės šluotelė“. Vadinas, šie latvių sukurti įvardijimai intuityviai siejasi su tradiciniais. Todėl negalima visiškai ignoruoti nei muziejinių, nei tyrinėtojų sukurtų pavadinimų, kaip visiškai neturinčių ryšio su autentiška tradicija.

Atskiras klausimas – juostų ornamento brėžinių publikacijos. Patys seniausi raštai yra XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios aukštaičių juostų, saugomų Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje ir Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Jų ornamentas subyrėjęs, kandys jas suėdusios, daug kur likę tik buvusių vilnionių siūlų duobės lininiame audinyje. Tokios yra trys juostos. Buvo įdomu jas rekonstruoti su adata laikant prieš šviesą. Stebint, kaip krinta šešėlis, bandyti nustatyti, koks buvo ornamentas. Darbą apsun kino tai, kad ornamentas buvo netaisyklingas. Be to, jų labai keistos spalvos: ruda, ochra-oranžinė ir mėlyna. Kituose Lietuvos kraštuose jos visai nebūdingos. Įdomu, kad T. Jurkuvienė paskelbė kitokią tos pačios juostos rekonstrukciją, kurioje rašto asimetrijos klaidos ištaisytos. Tačiau braižant ir paprastesnių juostų raštus tenka susidurti su autentiškų raštų netaisyklingumu, klaidomis: yra būdingi raštai ir yra atsitiktiniai klaidingi jų variantai. Kartais tik vienas iš ornamento fragmentų būna klaidingas. Todėl reikia nustatyti, kuris raštas taisyklingas, o kurio netaisyklingumas yra būdingas ir dėl to „neliečiamas“. Vienetinių aukštaičių šimtaraiščių atitikmenų nėra, o „klaidos“ labai stiprios. Jų taisyklas prilygsta naujo rašto kūrimui. Todėl rašto klaidų ištaisymas braižant, nepateikiant autentiško varianto – nepateisinamas.

Juostų raštas neatsiejamas nuo technikos. Aukštaitijoje pavyko rasti audėją, kuri aiškino pintinių, rinktinių juostų audimo technologijas. Ji rinktines juostas audė su lentelėmis. O tai „archeologinių laikų“ technika. Žinoma, svarbu prikaltinti pateikėją pademonstruoti. Žemaitijoje tokių praktinių atsakymų ir prisiminimų patikrinimą pavyko atlikti Ylakių apylinkėse. Močiutė pasakojo, kaip audė pintines juostas. Patikėti buvo sunku, kadangi žemaitiškų pintinių juostų žinoma labai nedaug. Todėl atnešiau siūlų ir paprašiau, kad parodytų. Tris dienas audė. Rašto prisiminti nepavyko, bet techniką prisiminė. Kitų pateikėjų informacija sutapo, ir tai padėjo padaryti naują išvadą, kad pintinės juostelės, keliaraiščiai Ylakių apylinkėse, Šiaurės Žemaitijoje, buvo žinomi ir paplitę XX a. I pusėje.

Daiktai – tai ir žmogaus pasaulėvokos modelis. Daikto funkcijos, technologija, dizainas neatsiejami nuo kūrėjo, naudotojo, visos visuomenės pasaulėžiūros konteksto. Pavyzdžiui, šiuolaikinis „mersedesas“, kaip tam tikras pasaulėvokos, vertybių modelis, gali išreikšti žmogaus prestižinę socialinę ir turtinę padėtį, vokišką orientaciją, komforto pomėgį ir t. t. Jis išreiškia ir

vokiečių kultūrai būdingą polinkį į praktiškumą, gebėjimą optimaliai sujungti racionalumą, paprastumą, solidumą ir komfortą. Panašiai galima žvelgti ir į etninės kultūros objektus. Kitas klausimas – technologijų ryšys su pasaulėžiūra, religija, liaudiškųjų tikėjimų vaizdiniais arba daiktų judėjimai tarp praktinio ir mitologinio lygmens. Tai teoriniai požiūriai, darantys įtaką ir konkrečioms tyrimo užduotims.

Svarbu, kam ir kodėl rašome. Kiekvienas turime savo supratimą apie mokslo tiesą, apie tai, ką ir kaip nuoširdžiai norime iširti. Mokslo, kaip ir meno, vertė išryškėja laiko tėkmėje, ir intuityvus autoriaus pojūtis, kokia bus nauda iš jo mokslinio darbo ateityje, yra svarbus. Kita vertus, yra mokslo mados, reikalavimai, konjunktūra. Pinigų dalytojai vis labiau diktuos mūsų mokslo kelius... Be to, yra santykis tarp taikomųjų ir fundamentaliųjų mokslo aspektų.

Etnologiniams tyrimams turi reikšmės kultūrinės politikos prioritetai, pavyzdžiui, tradicinių amatų išsaugojimo ir gyvybingumo reikalai ar jų ignoravimas. Tradicinių amatų išsaugojimu itin susirūpino UNESCO. Rengiama tarptautinė žodinio palikimo apsaugos konvencija (projektas CLT-2002/CONF.203/4, Paryžius, 2002 m. liepos m.). Čia palikimas suvokiamas pačia plačiausia prasme, valstybės įpareigojamos saugoti: meno, daiktų atlikimo būdus, tradicinę gamtos sampratą, tikėjimus ir t. t. Vadinasi, plečiasi daiktų kultūros supratimas.

Tekstas ir jo autorius

Grižtame prie tyrinėjimų praktikos. Yra vienas svarbus klausimas, apie kurį jau buvo užsiminta ir su kuriuo tenka susidurti daugeliui. Tai „melavimas“, arba kūrimas teksto, neatitinkančio konkrečių gyvenimo realių. Tačiau bet kuris teksto perteikėjas – etnografas apklausinėjamas respondentas ar pats žinių rinkėjas, etnografas – yra autorius. O autorius – ne tik žinių šaltinis, žinių savininkas, bet ir visateisis kūrėjas. Todėl akivaizdu, kad teksto literatūrinė prigimtis paneigia „melo“ ir/ar „tiesos“ klausimą ir transformuoja jį į neutralų kultūrinės vaizduotės lygmenį. Bet abejonės, ar pasakojimas apie tą gyvenimą atitinka tikrąjį gyvenimą, išlieka. Taigi ar gali „meluoti“ pateikėjas? Kodėl, kada ir kaip?

V. *Milius*. 1956 m. prieš Velykas su Aldona Stravinskiene teko nuvykti į Jiezno apylinkę. Ji rinko margučius Lietuvos dailės muziejui. Užėjome pas vieną senutę, kuri turėjo jų primarginusi visą dubenį. Už margutį mokėjo pusę rublio. Atsirinkusi Stravinskiene ėmė rašyti metrikus, klausinėti raštų pavadinimus. Stebint iš šono buvo matyti, kad senutė, norėdama daugiau margučių parduoti, čia pat ėmė kurti raštų pavadinimus.

J. *Mardosa*. Ekspedicijose mes kalbamės su įvairaus amžiaus žmonėmis, kurių išgyventi, matyti, girdėti ir iš atminties išplaukę vaizdiniai bei informacija yra susipynę, ir respondentas kartais nesuvokia, kas yra buvę jo gyvenime, matyta kaime, kas girdėta ar skaityta. Kartais toks kondensuotas informacijos srautas būna žmonių pateikiamas nekonkretizuotas, nes jis pats sunkiai atskiria, kas yra kas. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie liaudies medicinos reikalus, senyvas žmogus neskiria, ką perėmė kaip tradiciją jaunystėje, ką sužinojo iš E. Šimkūnaitės straipsnių, šiuolaikinės literatūros, ir pateikia kaip nuo neatmenamų laikų gyvavusį reiškinių. Pagaliau kiekvienam žmogui ekspromptinio pokalbio metu, kartais lauko sąlygomis nėra lengva, pvz., chronologizuoti kultūrinių faktų kaitos klausimus. Respondentą bei pokalbio eigą veikia ir medžiagos rinkėjo asmeninės ypatybės, gebėjimas bendrauti ir kiti subjektyvūs veiksniai.

Šios diskusijos metu pastebėta, bet nebuvo akcentuota, kad yra dvi svarbios informacijos rinkimo ir patikimumo aplinkybės. Viena, kada informacija yra renkama paties tyrėjo, kuris, kaip buvo sakyta, užduodamas papildomus klausimus gali gilintis į temą, nes pokalbis vyksta pagal jo paties sudarytą klausimyną. Pagaliau tai jam leidžia ir temos išmanymas. Tokiu atveju surenkama vertinga ir patikima informacija. Į šį veiksnių deretų atkreipti dėmesį naudojantis archyvine medžiaga, netgi į tokiomis duomenimis pagrįstus tekstus. Taigi svarbu, kas buvo tas žmogus, kuris atliko lauko tyrimus – samdytas laborantas, studentas ar pats autorius. Žinoma, atsiranda ir pavojus. Tyrėjas, per daug išgilinęs į tiriamąjį klausimą, nejučiomis gali pradėti surasti tai, ko nori. Iš literatūros žinoma, kai užfiksuotas ant kraitinės skrynios bent koks augalas besąlygiškai pateikiamas kaip pasaulio medis. Prieš keliolika metų per ekspediciją Plateliuose vienas tyrinėtojas, rinkdamas medžiagą apie žemaičių zoomorfines ir antropomorfines būtybes, teigė, kad vos ne kiekvienas ūkininkas jam pasakoja apie aprengtus arba išsivaizduojamus moterimis rugių pėdus, javų lauke gyvenusius įvairius mitinius personažus. Atrodytų, kad mokslininkas sugebėdavo „prispausti“ žmogų taip, kad šis pasakotų tai, ką jis norėjo išgirsti. Arba žmogus, norėdamas greičiau užbaigti pokalbį, sakydavo tai, ko norėjo tyrėjas.

Antras pavojus – kai nepatyręs medžiagos rinkėjas stropiai užrašo viską, ką žmogus sako. Jeigu suklydo, taip ir užfiksuoja, nes ribotas patyrimas ir žinios neleidžia pastebėti akivaizdžios klaidos, atsiradusios dėl blogai prisiminto ar pateikto fakto, neaiškiai išsakytos minties. Antai neretai studentai nepajėgia paaiškinti savo užrašyto teksto esmės, nes, girdi, taip sakė pateikėjas. Šioje situacijoje yra ir pozityvus aspektas, nes sunku abejoti aprašo autentiškumu. Nes kartais surinkęs didesnę medžiagos kiekį ir įgijęs patyrimo, medžiagos rinkėjas pradeda pats kurti galimus atsakymus. Ypač kai dirbama savarankiškai ar nėra pakankamos kontrolės. Tokius atvejus bene kiekvienas žinome iš studentiškų metų. Teko girdėti diplominių darbų

autorių prisiminimus apie jų sugalvotus statistinius duomenis, skaityti juose legendas apie ežere esančių duobių ir kitokių objektų pavadinimų kilmę, kurios, pasak darbo autoriaus, yra jo kūryba.

P. Kalnius. Čia jau kitas klausimas – tyrėjo sąžiningumo...

J. Mardosa. Taigi, sąžiningumo, nes kai susiduri su šitokiais dalykais, imi galvoti, kaip nustatyti, kada medžiaga sąžiningai rinkta. Nes sąžiningumo stoka buvo ir vienu, ir kitu atveju. Vienu atveju žmogui norisi surasti tai, ko nori, o antru, kad medžiaga būtų geresnė ir atitinkamai pakoreguojama. Kalbėdami apie dabarties darbus mes galime tokius klausimus kelti ir kalbėti apie medžiagos patikimumo aplinkybes. Pagaliau rinkdamas medžiagą tyrėjas gali patikrinti jos patikimumą, palyginti faktus, nustatyti klaidų atsiradimo aplinkybes – ar jos sąmoningos, ar atsitiktinės, atsiradusios dėl medžiagos rinkėjų nepatyrimo. Bet kada susiduriama su archyviniais šaltiniais, tai nustatyti jų patikimumo laipsnį būtina, bet sudėtinga. Todėl jei, kaip sakė Žilvytis Šaknys, istorikai kartais nekolegiškai atsiliepia apie etnologų tyrinėjimus, tai lygiai liečia ir jų darbus. Istorinis šaltinis juk irgi gali būti nepatikimas. Pavyzdžiui, šios diskusijos protokolas taip pat gali būti pakoreguotas. Be to, kiekvienas ją skaitantis savaip interpretuos, jos dalyviai taip pat suvoks skirtingai, tie, kurie rašys apie šitą diskusiją, pateiks savo versiją. O ateityje šis protokolas bus istorinis šaltinis, lygiai tiek pat teikiantis laisvės interpretacijoms, vaizduotei ir panašiai. Taigi lygiai kaip ir užrašytas bobutės pasakojimas. Petras Kalnius sakė, kad statistiniai duomenys kartais yra vertinami kaip objektyvūs duomenys, galintys parodyti tai, kas yra buvę. Bet pasirodo, kad jie lygiai taip pat gali būti neobjektyvūs. Todėl santykis su istoriniais šaltiniais, kaip ir su etnografinė medžiaga, visuomet privalo būti kritiškas.

P. Kalnius. Bet daugelį, ne tik istorikus, hipnotizuoja vien žodis *dokumentas*...

R. Guzevičiūtė. Bet sakysim, XVI a. testamentas, – kokia čia gali būti falsifikacija?

P. Kalnius. Aišku, žiūrint koks dokumentas. Bet ten, kur yra vertinimas, reiškinių traktavimas, tai negalime apsieiti be kritiško požiūrio...

R. Guzevičiūtė. Ne, testamente nėra jokio vertinimo.

J. Mardosa. Suprantama, testamente, lygiai kaip ir inventoriuje, viskas surašyta. Tačiau sudarant inventorių gali būti kai kas nusiūpta. Testamento irgi už gryną pinigą negalima priimti, nes gali būti surašyta viskas, bet gali būti ir pamažinta. Praeito šimtmečio devintojo dešimtmečio pradžioje su Maskvos etnografais ruošdamiesi atlikti nuklearinių šeimų tyrimo atranką pastebėjome, kad pagal apylinkių ūkines knygas beveik visiškai nėra trijų kartų šeimų. Kasmetinis sodybos inventoriaus ir ūkio sudėties detalus aprašymas apima dviejų kartų įvairios sudėties šeimas, ir tokias tendencijas norėta pateikti apibendrinimuose. Tačiau atkreipiau dėmesį į įdomų momentą, kad

trijų kartų šeimos yra sąmoningai slepiamos. Jeigu ūkinėse knygose bus fiksuojama realiai egzistuojanti trijų kartų šeima, ji gaus tik vieną žemės sklypą, vadinamuosius arus, galės laikyti vieną karvę, tik jai skirs ganyklą ir t. t. Kada tėvų (netgi vieno iš jų) ir vaikų šeimos biurokратиškai atskiriamos, iš karto įgyjama teisė į dvejus arus ir kt. Kad buityje tvarkanti bendrą ūkį šeima oficialiai skiriama į dvi, matyti iš bendrų pastatų, kartais netgi ne gyvenama skirtingose patalpose, tai atsiskleidė ir apklausos metu. Taigi imant šaltinio tekstą ir nežinant politinio, socialinio ir ūkinio konteksto, galima daryti klaidingas, neatitinkančios reiškinių esmės išvadas. Vadinasi, statistiniai, arba, kitaip tariant, objektyvūs, duomenys apie konkrečius XX a. procesus, arba, sakykim, kaip minėtu atveju, apie šeimų struktūras, kada nors ateityje nežinant konteksto, aplinkybių, kai šis reiškinys buvo fiksuotas, esmės, bus objektyvizuotas, bet ne objektyvus liudininkas. Todėl negalima fetišizuoti istorinių šaltinių, nes ir jie, kaip ir etnologų apklausų duomenys, gali būti įvairaus patikimumo.

Ž. Šaknys. Dar pridursiu, kad jaunų žmonių atmintis irgi nėra tobula ir gali būti net ribota. Pavyzdžiui, klausinėjant apie Valentino dienos papročius šešiolikmečius, kai kurie manė ir taip teigė, kad ta diena yra lietuvių tradicinė šventė ir gyvuoja nuo amžių glūdumos. Šventė atsirado prieš dešimtmetį, bet jiems atrodo, kad ji švęsta visada.

Rasa Šaknienė (LII Etnologijos skyrius). Ką tik Jonas Mardosa diskutavo dėl studentų medžiagos patikimumo. Kadangi man irgi tenka susidurti su studentų rinkta medžiaga, tai, mano nuomone, ji taip pat yra vertingas papildomas šaltinis. Be abejo, patikimumas skiriasi, kai renku pati, mano pasamdytas laborantas ar praktiką atliekantis studentas. Tačiau studentų, nieko nežinančių apie konkrečią temą, rinkta medžiaga taip pat gali būti patikima ir vertinga. Paprastai tokiu atveju medžiaga renkama kruopščiau, glaudžiau kontaktuojama su informatoriumi. Tokiu atveju nesunkiai pastebimas ir bet koks mokslinės informacijos klastotės atvejis.

Teksto individualumas ir kontekstas

Prasminga būtų stabtelėti ties metodologiniu teksto individualumo ir įvairiapusiškumo akcentu. Vienoje pusėje reiškinių, objektų ar daiktų judėjimai socialinėse, geografinėse, laiko erdvėse, įvairiakryptės informacijos sklaidos tendencijos ir šiuolaikinės technologijos, kitoje pusėje kultūros lokalus ir individualumas kartu ir paneigia, ir suaktualina kontekstą.

V. Savoniakaitė. Šiuolaikinis mokslas įvairiai pateikia „etniškumo“, „lokality“, „vietinio“ sampratas, jų subjektyvumą ir objektyvumą. Vienais atvejais minėtos sampratos sunkiai apibrėžiamos, o kitais akcentuojamos kaip

sociokultūrinė realybė. Prisimenu savo mokytojo akademiko Laimučio Telksnio žodžius: kai duomenis suvesime į kompiuterį, galėsime visai naujai į juos pažvelgti – nežinia, kas iš to išeis – pamatysime daug netikėtų dalykų. Modernizacijos laikai mums suteikia didelį gyvenimo greitį, žmonių judėjimas ir komunikacija keičia įprastas kultūros reikšmes. Dar neseniai buvę gyvenimu, tradicinės kultūros dalykai virsta istorija ir pamažu dyla iš žmonių atminties. Etnologas vis sunkiau suranda „vietinės“ kultūros elementų, kurie greitai susipina su plataus vartojimo reikmenimis, prekėmis. Socialinę kultūrą ypač veikia žiniasklaida. Šiuolaikiškos postmodernybės žodžiais, „simuliakrai ir simuliacija“ klesti aplink. Etniškumo dalykų lieka vis mažiau. Jie virsta ženklais. Kuriami jų atvaizdai pagal naujus kontekstus, naujas paskirtis ir poreikius. Dėl to turime gerai susimąstyti, kas gi yra tikroji tiriamųjų žmonių, kultūros, vietovės savastis?

Pirma, teksto interpretacija priklauso nuo to, ką tyrinėtojas nori pamatyti turimame tekste. Skirtingų problemų tyrimuose tie patys šaltiniai yra individualiai ir naujai pateikiami. Etnografinių tyrimų patirtys per dešimtį metų ne kartą įrodė, kad tekstas kaip šaltinis gali būti interpretuojamas pačiais įvairiausiais aspektais. Be to, ne visuomet galima visiškai pasikliauti tuo, kas yra tau pasakyta. Prieš šešerius metus man teko rinkti etnografinę medžiagą Tauragnuose. Užkalbinta audėja (jai buvo per aštuoniasdešimt metų) paklausė: ar pirksi siūlus? Siūlų man iš tikrųjų nereikėjo, bet teko juos nupirkti. Deja, ir tai manęs neišgelbėjo – audėja labai labai skurdžiai man papasakojo apie savo audimo paslaptis. Taigi tokia linksma patirtis vaizdžiai patvirtino, kad svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kiek žinių pateikėjas yra suinteresuotas atskleisti tau šaltinius. Ar šie šaltiniai yra pakankamai informatyvūs. Taip neišvengiamai susipina objektyvūs ir subjektyvūs požiūriai į kultūrą.

Antra, tekstas ir kontekstas yra tarpusavyje glaudžiai susiję: ištraukę tekstą iš konteksto mes galime net supriešinti reikšmes. Pateiksiu tinklo visuomenės etnografiją: internetu iš Amerikos gavau elektroninį laišką, kuriame buvo drąsiai teigiama, kad būtent Lietuvos kultūros istorijoje regioniniu savitumu laikomi reiškiniai yra atvežti į Lietuvą iš Amerikos; net buvo paskelbta versija – kokiais keliais. Toks faktas rodo, kaip šiuolaikinėmis komunikacijos priemonėmis plinta įvairių istorinių faktų apibūdinimų. Šie dar sykį verčia mus susimąstyti, kad, norint kalbėti apie istorinį subjektą ar objektą objektyviau, reikia kuo plačiau į jį pažvelgti. Tyrinėtojas turi įvairiausiai apsvaistinti konteksto aspektus, sprenddamas apie tikrąsias teksto reikšmes.

V. *Milius*. Kadaisė Pabaltijo etnografijos atlasui rinkau medžiagą apie tradicinius derliaus nuėmimo, kūlimo įrankius ir malimo įrangą. Buvo klausimas apie kretilą, naudotą spragilais iškultiems grūdams vėtyti. Vakarų ir šiaurės Lietuvoje jis buvo apvalus, pintas. Biržų rajone teko pastebėti sta-

čia kampį su lentelių šonais. Klausiu savininką, kur tokį išigijo. Atsakė, kad pirkto Skaistkalnėje (Latvijoje). Pamaniau, bus dar vienas faktas lietuvių ir latvių etnokultūriniais kontaktams nušviesti. Mat buvo tekę domėtis kūlimo velenu, kuris XIX a. šiaurės Lietuvoje ir pietų Estijoje paplito iš Latvijos. Šnekamės toliau. Savininkas pasakė, kad tą kretilą gretimo kaimo lietuvius buvo nuvežęs parduoti į Skaistkalnę. Taip čia pat mano „teorija“ sugriuvo.

Kas yra „autentika“

Šiame pokalbyje ne kartą skamba žodis „autentika“. Atrodo, kad etnologai lauko tyrimuose bando prisikasti prie „autentikos“ kaip archeologai prie kultūrinio sluoksnio. Tačiau autentikos klausimas etnografijoje ir gyvenime – dvi tos pačios ir kartu skirtingos pusės. Norint tai apčiuopti, reikia žinoti, kas yra „autentika“ – visuma, santykis tarp įvairių gyvenimo pusių ir detalių ar, atvirkščiai, pavieniai elementai, daiktai? Net ir tai žinant, ar galima kalbėti apie pateikėją ir jo autentišką arba „neautentišką“ aplinką? Galų gale ar interpretacinis požiūris nepaneigia autentiškumo esmės?

J. Morkūnienė. Materialinės kultūros tyrimų eigoje aš susidariau tvirtą nuomonę, kaip be galo svarbu mums ieškoti, rasti ir fiksuoti tą tikrą, autentišką, etnografinį objektą, kuris mano tyrinėjimams turi tikrai didžiulę reikšmę, nes iš tos, etnografinės, autentiškų, dar neseniai naudotų arba ir dabar tebenaudojamų daiktų informacijos aš gaunu labai daug naudos. Radusi tikrą autentišką daiktą valstiečio sodyboje ar meistro dirbtuvėje, pavyzdžiui, brikelį arba važelį, įrankius, aš matau ir jų formą, ir jų konstrukciją, lyginu tą vizualią informaciją su respondento – vartotojo ar gamintojo (su kuriuo taip pat reikia rasti tinkamą būdą bendrauti) pasakojimu. Iš tiesiogiai stebimo daikto formos, medžiagos, konstrukcijos, iš kultūrinės aplinkos, kurioje daiktas yra, aiškėja, pavyzdžiui, gamybos būdas. Vienas svarbiausių tyrimo aspektų, manyčiau, yra daikto naudojimas, jo gyvavimas žmogaus buityje. Ir tik liečiant, vizualiai lyginant tikrus išlikusius XIX a. pabaigos – XX a. 2–4-ojo dešimtmečio objektus niekad nesumaišysi žemaitiškos ir aukštaitiškos brikelės. Nes skiriasi jų atskirų detalių ne tik formos, bet ir dirbimo būdas, medžiaga, atskirų detalių sujungimas ir kt., taip pat ornamentika. Ir būtent matydama, „čiupinėdama“, įvairiais kitais būdais fiksuodama visus tuos etnografinius objektus aš galiu gana tiksliai nustatyti jų įvairovės požymius ir jų tipų paplitimo arealą. Aišku, tam reikia surinkti daug medžiagos, įgyti patirties.

Iš respondentų pateiktos informacijos ir vizualiai stebimo objekto daug patikimiau galima nustatyti tyrinėjamojo objekto pagaminimo ir panaudojimo laiką, naudojimo būdus. Vienas svarbiausių tyrimo aspektų yra tyrinėja-

mojo etnografinio objekto naudojimas vartotojo buityje, ir tai susiję ir su to paties objekto buvimu gamintojo aplinkoje. Tik tankus tyrinėjimų tinklas – respondentų pateiktos informacijos, pokalbiai su meistras, dažnai ir jų darbo rezultatų tiesioginiai stebėjimai viename ar kitame regione, t. y. objektų fiksacija tam tikroje etnografinėje kultūrinėje erdvėje, – padeda patikimiau nustatyti vieno ar kito reiškinių arba objekto tipo paplitimo arealą. Tai ir patvirtina to objekto autentišką egzistavimą. Visa ši žinių sankaupa lyginama su kitais muziejuose esančiais daiktiniais ar archyviniais šaltiniais, ir tai sudaro galimybę ieškoti etnografinio objekto santykio su jį supančia aplinka, su jo gamintoju ir su jo vartotoju: analizuoti socialinius, ekonominius, kultūrinius ir kt. aspektus ir įtakas praeityje, ieškoti sąsajų su dabartimi. Norėčiau dar kartą pabrėžti, kad mums labai svarbu tai, ką mes randame gyvenimiškoje aplinkoje, ir tai būtina fiksuoti, nes tik tam tikroje aplinkoje išlikę etnografiniai objektai yra autentiškas ir svarbiausias šaltinis mūsų medžiaginės kultūros tyrinėjimams. Materialių daiktų autentika – tai dalis mūsų kultūros paveldo, ir jį būtina išsaugoti ateičiai, bent jau mūsų tyrinėjimų darbuose.

Skaidrė Urbonienė (Lietuvos nacionalinis muziejus). Tyrinėjant materialinę, o ir dvasinę kultūrą, neišsiverčiama be objektų, atspindinčių tą kultūrą, vieną ar kitą jos reiškinių. Autentiški etnografiniai objektai kaupiami ir saugomi muziejų rinkiniuose. Tačiau muziejinis objektas jau yra ištrauktas iš konteksto, iš savo natūralios aplinkos. Objektas, turėjęs konkrečią funkciją, patekęs į muziejų rinkinius jos jau nebeturi, bet reikalauja tos funkcijos. Ir jeigu to objekto nelydi tekstas, dokumentacija, tai tada galima nusakyti dažnai tik jo fizinės charakteristikas: formą, svorį, dydį, medžiagą, spalvą, jame atsispindinčius vartojimo pėdsakus. Per dokumentaciją, t. y. lydintįjį tekstą, nuotraukas, filmus atsiskleidžia objekto istorija. Realiame pasaulyje daiktai neegzistuoja izoliuotai, jie egzistuoja santykyje su kitais daiktais ir aplinkoje, santykyje su žmonėmis – jie turi funkcinių ir socialinių turinį. Todėl negalima objekto izoliuoti nei nuo jo fizinės, nei nuo socialinės aplinkos, kaip ir negalima nuvertinti objekto tik iki jo fizinių charakteristikų. Daugelis muziejinių objektų muziejuose šiandien yra žinomi tik kaip gražūs objektai. Jie prarado bet kokius tikros, prigimtinės prasmės pėdsakus, turėtus kartu su funkcija bei intencija, kurios jį sukūrė. Tačiau muziejinių objektą reikia traktuoti ir kaip mokslinių tyrinėjimų šaltinį, o ne tik kaip eksponatą parodoje. Muzealizuojamas tam tikras reiškinys, o ne vienas objektas, todėl reikia žinoti, studijuoti tą reiškinį, norint sukaupti objektus jam atspindėti. Tačiau kad ir kaip traktuotum muziejinių objektą, vis tiek išlieka dokumentacijos, objekto „istorijos“ fiksavimo svarba tiek moksliniams tyrinėjimams, tiek edukacijai (rekonstruojant tam tikrą reiškinį ekspozicijoje).

Dažnai muziejiniai inventoriniai aprašai (Vytautas Tumėnas tai irgi minėjo) teikia mažai informacijos. Informacijos užrašymas priklauso nuo kelių

priežasčių. Vienos susijusios su pateikėjais, nesuteikiančiais svarbios informacijos dėl nežinojimo ar užmaršties. Kitos priežastys susijusios su pačių muziejininkų sąžiningumu ir kompetencija. Nesistengiant išgauti informacijos iš pateikėjo ar surasti jos iš kitų šaltinių, pvz., ikonografinės medžiagos, inventoriniai aprašai lieka nepilni ir neišsamūs. Antra vertus, išigyjant ekspонатą ekspedicijoje, t. y. autentiškoje jo aplinkoje, informacijos galima gauti daug daugiau, nei, pavyzdžiui, išigyjant iš kolekcininkų. Iš jų informacijos išklausti beveik neįmanoma, o jeigu jie suinteresuoti, kad muziejus jų siūlomą objektą išgytų, tai gali ir sukurti istoriją, ir vietovę sugalvoti. Be to, neretai daiktai keliauja iš vieno kolekcininko pas kitą ir tikrai gali „pamesti“ savo istoriją. Todėl užrašant informaciją reikia ją priimti kritiškai, palyginti su turima medžiaga ir t. t.

Materialinės kultūros objektus aprašyti, fotografuoti, piešti, filmuoti ar kitaip fiksuoti ekspedicijose, man atrodo, irgi svarbu. Tai, kaip jau buvo pastebėta, yra mūsų tautos kultūros paveldas. Visko, kad ir kaip norėtum, muziejuose nesukaupsis. Be to, muziejų kolekcijos dabar dažnai papildomos remiantis pirmiausia estetiniais kriterijais. Išskyla problema: imti į rinkinį ar neimti objekto, kuris nėra labai patrauklus estetiškai, pvz., neornamentuotas. Toks objektas gali būti neimamas į rinkinį motyvuojant, kad ekspozicijoje vis tiek nebus panaudotas. Todėl gali susidaryti klaidingas išpūdis, kad kitokių, t. y. visai paprastų, neornamentuotų tam tikros rūšies objektų net būti nebuvo. Užfiksavus tokius objektus fotografijoje ar vaizdajuostėje, susidarytų išsamesnis vaizdas.

Kol kas mes dokumentuojame daugiausia rašytiniu tekstu arba (daug rečiau) fotografijomis. Dėl menkų techninių galimybių negalime dokumentuoti filmuodami. Be to, visai nefiksuojami dabartiniai reiškiniai, kas jau senokai daroma užsienio muziejuose. Ten ruošiant temines parodas paprastai rodoma tam tikro reiškinių evoliucija: nuo pradinių jo formų iki šių dienų situacijos.

Tekstas, aplinka, atmintis

Muziejinių kolekcijų formavimo principai liudija ryšio tarp daikto ir aplinkos ambivalentiškumą bei trapumą. Konkretus objektas, pavyzdžiui, įrankis pats savaime suponuoja tolesnį jo gyvenimišką (akademiniu požiūriu gal funkcinį) ryšį su amatu ir technologija, tuo tarpu savita tyrinėtojo interpretacija ir prioritetas, pavyzdžiui, estetiniam kriterijui tą patį daiktą pastato į kitą lentyną. Ir vis dėlto klausimas, kas yra autentika ir kaip bei kada ji atsiskleidžia arba pasislepia pateikėjų pasakojimuose, yra aktualus.

Rasa Šaknienė (LII Etnologijos skyrius). Aš norėčiau iškelti problemą, kaip *sava* kultūrinė erdvė modeliuoja tekstą, gautą interviu būdu. Tyrinėjant

gimtųjų papročius teko apklausti šimtus vyresnio amžiaus moterų, galinčių atsiminti XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės situaciją. Rekonstruoti 50–60 metų senumo realijas respondentėms buvo gana sunkus uždavinys. Prireikdavo prisiminti ir detalizuoti ne tik malonius savo gyvenimo faktus, bet ir patirtus išgyvenimus (susijusius su vaikų netektimi, gimdymo komplikacijomis ir pan.). Temos specifika respondentės provokavo leisti į intymų pokalbį. Norėdama, kad žinių pateikėja pateiktų kuo daugiau išsamios informacijos, stengdavosi sudaryti tam palankią aplinką. Dažniausiai su respondente kalbėdavomės dviese. Neretai ir pati respondentė, supratusi, apie ką bus kalbama, pati išprašydavo iš kambario anūkus ar kitus asmenis. Kartais tokio atviro pokalbio metu ji ne tik išsakydavo savo prisiminimus, bet ir pasidalydavo net tokia patirtimi, apie kurią, anot jos, dar su niekuo nebuvo kalbėjusi. Jos jaunystės metais diskutuoti tokiomis temomis nebuvo priimta. Nėštumo ir gimdymo temų specifiskumas (intymumas) yra pastebimas jas lyginant su krikštynų tema. Apie krikštynas moterys jau kalbėjo laisviau, net pasikviesdavo savo vyrus, vaikus, tačiau beveik niekada prie vyro nesidalijo prisiminimais apie nėštumą ar gimdymą. Apklausa vykdavo pagal iš anksto sudarytą klausimyną. Reglamentuotas interviu leido sukaupti pakankamai daug informacijos gimtųjų papročių tema, tačiau šios temos specifika dažnai išprovokavo respondentės nukrypti nuo konkretaus klausimo. Tada ji pateikdavo daug savo, tėvų net senelių patirtimi paremtos unikalios medžiagos. Tačiau tai dažniausiai atsitikdavo tik tada, kai susidarydavo palankios aplinkybės: pasiektas tam tikras abipusis pasitikėjimas, suformuota tinkama klausinėjimo aplinka. Tokiu atveju reglamentuotą interviu kaitaliodavau su laisvu pokalbiu, tiesa, kontroliuodama respondentės aiškinamas temas. Vykdydama lauko tyrimus šia tema, ilginiui pastebėjau, jog daugiau žinių iš pateikėjos išgirdavau tada, kai ją klausinėdavau tuose namuose, į kuriuos ji nutekėjo, kur gimdė ir augino savo vaikus. *Savos* kultūrinės aplinkos skatinanti poveikį išvelgdavau keliais aspektais.

Pirma, suvokiau (lygindama su respondenčių apklausa joms persikėlus gyventi pas vaikus), jog respondentė, būdama šeimininke, savo namuose lengviau „valdo situaciją“ ir pajėgia tinkamai atsiriboti nuo kitų pastabų ar nuomonių. Kitokiu atveju neretai pokalbį komentuodavo jos vaikai, replikuodami, kad kalbame apie visokius niekus, burtus ir prietarus. Pastebėjau, jog dažniausiai šios pastabos neigiamai paveikdavo atvirai pradėtą pokalbį.

Antra, patyriau, jog respondentei artima namų aplinka lengviau sužadindavo prisiminimus. Be to, tuose namuose dar išlikę (paprastai ant aukšto) materialūs daiktai (pvz., vaikų stovynė, valinys ar kita smulkmena, net išlikusi daikto detalė) buvo svarus veiksnys, padėjęs geriau suvokti pateiktus klausimus ir formuluoti atsakymus. Kalbantis su senyvo amžiaus moterimis tai buvo labai svarbu.

Iš *savos* kultūrinės aplinkos išeinama ir laikinai, net trumpam, išvykstant iš savos sodybos ribų. Antai, kai respondentė sutinkama ir kalbinama kaimo gatvėje, pas kaimynę ir pan., netenkama dalies *savos* kultūrinės aplinkos privalumų. Pavyzdžiui, žinių pateikėja buvo užklupta kažkur besikubanti ar vengė atvirauti prie kaimynų, nors galėtume ir suprasti tokio pokalbio teigiamybės: sakysim, kaimynės padėjo respondentei prisiminti kai kuriuos faktus. Tačiau, kaip teko patirti, šiuo atveju atsiranda pretekstas suabejoti, ar tai jos asmeninė patirtis, ar ji tik pritarė kitų nuomonei. Ar šis reiškinys buvo gyvas jos namuose, ar kitoje parapijoje, iš kurios kilusi jos kaimynė. Laikinai nutolus nuo *savos* kultūrinės aplinkos, atviras pokalbis tampa sunkiai įmanomas, dėl to prarandama dalis intymių detalių, per kurias išryškėtų gimtųjų temos specifika. Taigi informacija tapdavo patikimesnė ir įgydavo kitą vertę, jei pavykdavo respondentę „pažadinti“ ir kartu su ja „išgyventi“ jos jaunystę teritoriškai nutolus nuo tos kultūrinės aplinkos, kurioje ji ją sukaupe.

Teksto konstravimas: pateikėjas ir tyrėjas

Žmogaus aplinka ir atminties pažadinimas, kur daiktas, epizodas ar tam tikra situacija veikia kaip impulsai, atgaivinantys atmintį. Tačiau ar pažadindami atmintį nepriverčiame pateikėjo pergaltoti to, kas buvo anksčiau? Galbūt tai keičia jo požiūrį, vertinimus. Akivaizdu, kad, norėdami likti neutralūs, vis tiek savo klausimais darome įtaką pateikėjų vaizduotei, jo susikurtai pasaulio tvarkai. Pateikėjai taip pat yra aktyvūs mūsų atžvilgiu ir modeliuoja savo pasakojimus „pataikaudami“ mums ar ignoruodami mus.

Danguolė Svidinskaitė (LII Etnologijos skyrius). Norėčiau atkreipti dėmesį į tam tikrus tyrėjo ir tiriamojo tarpusavio santykių aspektus. Pateiksiu konkretų lauko tyrimų atvejį, kuris yra ne ta tema, kuria aš renku medžiagą, tačiau kuris buvo papasakotas mano lauko tyrimų metu. 1999 m. viename Telšių rajono miestelyje kalbėjausi su moterimi, kuri papasakojo apie jų miestelyje neseniai vykusią ekspediciją ir apie tuo metu pas ją apsilankiusius tyrėjus ir pateikė savo, kaip tiriamosios, požiūrį į minėtus žmones. Supratau, jog greičiausiai tai buvo kraštotyrinė ekspedicija. Moteris apie skirtingu laiku pas ją atėjusius tyrėjus kalbėjo kaip apie dvi skirtingus vaizdinius apie save sukūrusias grupes. Dėl to šios dvi grupės gavusios iš jos skirtingą informaciją, arba skirtingus tekstus. Viena grupė – tyrėjų profesorių, kita – tyrėjų studentų. Pirmajai grupei ji nepateikusi tokios tautosakos, kurią gavo antroji – studentai. Štai ką moteris papasakojo. Vieną kartą pas mane atėjo tokie du profesoriai. Vienas – su kostiumu, kitas irgi panašiai atrodė. Jie

rinko tautosaką. Ji sako: „Na, žinoma, aš jiems visko nepasakojau. Pateikiau tik tam tikras dainas, papasakojau tik tam tikrus dalykus. Na, negalėjau aš jiems kitko pasakoti“. „Bet kitą kartą, – toliau pasakoja, – kai pas mane atėjo tokie studentai, tai aš jiems jau tiek visko pripasakojau, visokių dainų pridainavau“. Taigi norėjau pasakyti, jog tas *rimto* ir *ne visai rimto* tyrėjo vaizdinys rezultatų atžvilgiu gali apsisiversti aukštyn kojomis. Rimto, solidaus tyrėjo išpūdis nebūtinai sudaro sąlygas surinkti rimtą, išsamią, vadinamąją „objektyvią“ medžiagą. Ir pateiktuoju atveju nereiškia, jog ten lankėsi tyrėjai profesoriai ir tyrėjai studentai. Paprasčiausiai moteris taip skirtingai įvertino ją aplankiusius žmones. Taigi tyrėjas savo įvaizdžiu, kurį suformuoja išvaizda, apranga, amžius, elgsena, manieros, daro įtaką iš kito asmens gaunamai informacijai.

Kalbant apie etnologo, antropologo vaidmenį renkant etnografinius tekstus, apibūdinančius kokią nors socialinių-kultūrinių reiškinių, tradiciškai akcentuota jo kaip neutralaus stebėtojo pozicija. Kita vertus, būtinas „prisitaikymas“ (pavyzdžiui, išvaizda, kalbos maniera) prie tiriamųjų, sudarantis galimybę iš jų išgauti reikiamą tekstą. Todėl turėtų būti skirtingi, pavyzdžiui, asocialią grupę ir visuomeninį kultūrinį elitą tyrinėjančių tyrėjų elgsena ir vaizdiniai. Tačiau aš pirmiausia norėčiau akcentuoti pasitikėjimo, tarpusavio supratimo situacijos kūrimą tarp tyrėjo ir kito asmens. O tai gali būti pasiekta įvairiai, atsižvelgiant į individualias asmenų savybes, bet nebūtinai apranga ar kitais prisitaikymą demonstruojančiais dalykais.

Antra, ką norėčiau ginčyti, tai tyrėjo, kaip neutralaus ir objektyvaus stebėtojo, pozicija. Pastebėta, jog jis veikia situaciją, įvykius, kartu ir etnografinius tekstus. Pavyzdžiui, tokie tyrėjos tapatybės dėmenys kaip rasė ir lytis (Loftsdóttir 2002: 303–317). Savo, kaip tyrėjo, įtaką tyrimo procesui, kuriame aktyviai dalyvavo, atskleidė jaunimą tyrinėjęs Aaronas Turneris. Pasak jo, „antropologas negali būti socialiniame lauke ir jame nedalyvauti ir netapti reikšmingu įvykių, praktikų ir politinių konfigūracijų autoriumi, ir šitaip nedarydamas įtakos tam, kas vyksta, kokią reikšmę visa tai turi dalyvių pateikiamiems aiškinimams“ (Turner 2000: 53). Be to, tiriamieji nėra tik subjektai (objektai), prie kurių tinkamai prisitaikius galima gauti garantuotą „objektyvią“ informaciją. Vengiant akcentuoti griežtą subjekto ir objekto skirtį, galima kalbėti apie tyrėjo santykio su „kitu“, t. y. su tiriamuoju, humanizavimą. Kirsten Hastrup rašė, jog „mes niekuomet negalime „pažinti“ individų kaip subjektų; taip pat mes negalime jų „suprasti“, tarsi jie iš tikrųjų būtų objektai; tai, ką mes, kaip etnografai, galime pažinti, yra erdvė, kuria jie pasirengę su mumis dalytis“ (Hastrup 1993: 181). Šioje erdvėje, vykstant abipusei sąveikai, susiformuoja reikšmė. „Reikšmė nėra kažkas, ką „turi“ socialiniai faktai; ji yra kažkas, ką žmonės jiems priskiria savo tikrovės derybose. Ar pašnekovai yra gimę toje pačioje šalyje, ar skirtingose, reikšmė yra atsirandanti, bet ne duota ar pagaminta iš anksto. Supratimas yra so-

cialinis įvykis. Tai ne vien vidinių ypatybių išaiškinimas“ (Hastrup 1996: 77). Taigi etnografiniai tekstai kuriami tyrėjo ir kitų asmenų susitikimo ir bendravimo metu.

Jau buvo kalbėta apie tai, kaip pokalbio metu tyrėjas savo klausimais daro įtaką tekstui, jį konstruoja. Tačiau kai vyksta pokalbis, jis ne visuomet išlieka griežtai klausiančiojo pozicijoje, o kitas asmuo, kurio klausama, ne visuomet užima griežtai atsakančiojo poziciją. Pokalbio metu paprastai tos pozicijos susipina. Kai žmogaus ko nors klausama, jis taip pat paklausia: „O kaip tu galvoji?“, „O ką jūs manot?“ Manau, ne visuomet būtų etiška atsiriboti nuo tokių klausimų. Visada privalai kažką atsakyti, ir, manau, tas atsakymas nebūtinai turi kenkti tyrimui. Būtų įdomi kitų nuomonė šiuo klausimu. Žinoma, tyrėjas, atsakydamas ar dalyvaudamas platesnėje diskusijoje, daro įtaką teksto konstrukcijai, tačiau tai taip pat yra sudėtinė tyrimo proceso dalis, padedanti atskleisti įvairius nagrinėjamojo reiškinių aspektus.

R. Šaknienė. Panašų reiškinių man teko patirti, kai rinkau medžiagą apie gimimų reguliavimą. Daugiausia klausinėju jaunas žmones. Atrodo, yra žiniasklaida, kitos informacijos priemonės, tačiau neretai respondentai norėjo sužinoti ir mano asmeninę nuomonę šiais klausimais. Iškyla dilema: jeigu neišreikšiu savo nuomonės, neišvėliu į savotišką diskusiją, visada stengsiuosi išlikti nešališka ir statiška klausinėtoja, greičiausiai ir gausiu lygiai tokius pačius statiškus atsakymus. Manychiau, jog būtent diskutuojant kartais labiau atsiskleidžia objektyvesnės bei intymesnės gvildenamosios temos detalės.

P. Kalnius. Rusų etnologai turi iš savo tautos pasiėmę ir labai plačiai kartoja tokį priežodį: „Po odežde vstrečajut“. Visada važiuodami į ekspediciją jį prisimena. Ir visų šalių etnologai žino, kad kuo didesnis supanašėjimas su tiriamąja aplinka, tuo yra didesnė sėkmė. Todėl, sakysim, važiuojant į ekspedicijas į kitus kraštus reikalaujama, kad etnologai mokėtų tiriamųjų žmonių kalbą. Netgi rusai tai propaguoja. Antai Zavjalova todėl ir išmoko labai gerai lietuviškai, kad norėjo tirti lietuvių ir rusų santykius. Ir daugiau yra tokių, kurie mokosi kalbos prieš važiuodami net į Vidurinę Aziją ar Užkaukazę. Šitai, be abejo, labai aktualu. Veikia stereotipai: „savas“, „svetimas“. Su savu – vienaip, su svetimiu – jau kitaip.

Aušra Zabieliene (LII Etnologijos skyrius). Pastebėjau, kad ne tik kalba, bet ir tarmė yra labai svarbi. Atliekant lauko tyrimus Utenos rajone, respondentai, man prabilus aukštaitiškai, dažnai klausia, iš kurio krašto esu aš pati ir ypač nudžiunga sužinoję, kad esu jų kraštietė. Tuomet iš karto esu laikoma daug „savesne“. Jei „vilnietišškai“ prabyly, dažnai bando atsakyti taip pat, savo kalbą priderinti prie norminės. Tada būna sunkiau bendrauti, mažiau pasakoma, nukenčia informacijos kokybė ir kiekis.

V. Milius. Rusų tyrinėtojai seniau sakydavo, kad į jų kaimą geriau eiti paprasčiau apsirengus, nes jų žmonės nemėgstą ponų. Teko pastebėti, kad

Lietuvos kaimo žmonės mieliau mėgsta bendrauti su geriau apsirengusiais. Atsimenu tokį atvejį iš 1971 m. Dubičių ekspedicijos. Mano dailininkas buvo meno mokyklos moksleivis ilgais plaukais, raudonomis kelnėmis. Nuėjus į vieną sodybą, šeimininkė žiūri į jį ir sako: „Sukviesiu kaimo bobas ir patikrinsim, kas tu – berniukas ar mergaitė?“

J. Morkūnienė. Žmonės, ypač vyresnio amžiaus, jaučia tyrėjo požiūrį ir greitai pastebi, ar iš tikrųjų esi nuoširdus savo tiriamojo objekto ir jų atžvilgiu.

P. Kalnius. Priklauso ir nuo to, koku klausimu renki medžiagą. Tarkim, labai geri buvo L. Kazlauskienės pavyzdžiai. Brakonieriai jai mielai rodė savo įrankius ir daug ką papasakojo. Leido juos nufotografuoti, nuspiešti, ką ji norėjo, net padovanojo. O jeigu ateitų žmogus panašus į valdininką, be abejo, absoliučiai nieko negautų.

V. Tumėnas. Bendraudami lietuviai kaimiečiai daugiausia pasakoja apie savo gyvenimą. Jeigu nori intymesnių dalykų sužinoti, iš tikrųjų pirmiausia turi įsijausti į pašnekovą, išklausti pasakojimų apie jo gyvenimo kelią ir bėdas. Turi užjausti, tik po to jie atsako į klausimus. Jeigu sausai pagal anketą klausinėsi: „nagi, močiute, dabar atsakykit šitą, o dabar šitą atsakykit“ – iš tikrųjų mažai ką sužinosi. Bet tada klausinėtojas, turintis paprastesnius klausimus arba tyrinėjantis aiškesnį dalyką, gali daugiau surinkti medžiagos. O jeigu klausinėji apie paslėptus, intymesnius dalykus, tenka ilgiau pasėdėt pas žmogų, su juo artimiau susipažinti, pavaišinti ir pasivaišinti...

R. Šaknienė. Tai priklauso nuo temos specifikos. Pakankamai išsamius atsakymus galima gauti ir iš karto pradėjus klausinėti rūpima tema. Vienoje vietovėje dirbant ribotą laiką (kelias valandas) ir įsivėlus į didesnius pokalbius apie asmeninį respondentės gyvenimą, neliktų laiko surinkti atsakymus į rūpimus klausimus. Reikia atsižvelgti į suformuluotas tyrimo užduotis ir nustatyti kontaktą su respondentu.

P. Kalnius. Netgi vadovėliuose rašoma, kad Vakaruose, atliekant sociologines apklausas, ne kiekvieną žioplį priima į interviuotojus. Daroma didelė jų atranka, labai kruopšti atranka. Žiūrima, kad jis būtų komunikabilus, ir kitkas. Pradinis jų rengimo etapas yra ilgokas. Gal net kelias savaites jį moko, kaip bendrauti ir kaip užmegzti pirminį kontaktą, pradėti nuoširdų, betarpišką bendravimą ir tik po to pereiti prie dalyko. Bet mes, žinoma, negalime kol kas sau tokios prabangos leisti ir tik taip rinktis interviuotojus. Ten jie brangiai apmokami. O mes džiaugiamės, jei gauname studentą. Ar ne?

R. Šaknienė. Jeigu medžiagą renka studentas ar etnografų mokyklos moksleivis, ne visiems vienodai gerai sekasi klausinėti. Tačiau todėl studentai ir atlieka praktiką.

P. Kalnius. Dėl to Vakaruose ir yra atranka nustatant, kurie gali dirbti tą darbą, kurie – ne.

R. Šaknienė. Bet tuo atveju jei ir jam nesiseka, aš manyčiau, vis tiek gali užrašyti vertingos ir patikimos medžiagos. Čia dar priklauso nuo to žmogaus sąžiningumo.

S. Urbonienė. Teko skaityti studentų surinktą medžiagą apie atlaidus, saugomą Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Medžiaga buvo pristatyta be klausimų lapo, o klausinėta, matyt, griežtai pagal anketos klausimus. Į daugelį klausimų užrašyti atsakymai tik „taip“ ir „ne“. Neturint anketos, visai nesuprasi, apie ką ten kalbama. Skaitant minėtą medžiagą kilo ir daugiau abejonių. Atrodė, kad studentai vienas nuo kito nurašinėjo atsakymus, nes atsakymai į daugelį klausimų kartojosi beveik identiškai. Rasa Paukštytė minėjo, kad ne visiems vienodai gerai sekasi klausinėti. Galbūt tie, kuriems nesisekė, nuo kitų nusirašė.

R. Šaknienė. Medžiagos patikimumą galima patikrinti. Jei nurodytas pateikėjo telefonas (ar adresas), iškilus abejonėms, aš kartais jam paskambinu ir pasitikslinu. Ir, suprantama, nepasikliauju vien tik svetima medžiaga. Visuomet ją lyginu su sava ir kitais šaltiniais.

Publikuotas tekstas kaip etnografinė informacija

Įprasta, kad etnografinis šaltinis yra lauko tyrimų medžiaga, pateikėjo pasakojimas ar interviu. Tačiau straipsnis laikraštyje, prisiminimų knyga ar autobiografija taip pat yra etnografinė informacija.

Darius Daukšas (LII Etnologijos skyrius). Trumpai aptarsiu, su kuo susidūriau etnografinio tyrimo šaltiniu pasirinkęs periodiką. Dirbant su laikraščiais ar žurnalais svarbiausia, manau, turėti omeny, kad periodika yra vienokios ar kitokios žmonių grupės nuomonė apie juos supančią aplinką. Toks požiūris leidžia priartėti, bet tik priartėti, prie konkretaus laiko kultūrinės ar socialinės aplinkos.

Galimi įvairūs tyrimo variantai. Vargu ar yra leidinys, kurio, tarkim, politinės, kultūrinės ir kitos nuostatos neturėtų įtakos apibūdinamojo objekto pateikimui. Remiantis vien vienokios pakraipos laikraščiu ir nepaaiškinant jo orientacijos, politinių motyvų, galima prieiti prie išvadų, kurios gali visiškai ar iš dalies prasilenkti su to laiko realijomis. Pavyzdžiui, ar gali būti lygiavertis etnografinis šaltinis „Sovetskaja Litva“ ir „Atgimimas“? Darant pirmąją prielaidą, kad į laikraščio tekstą negalima žiūrėti kaip į objektyvios tiesos refleksiją, tai kuriamų ideologijų, jų sklaidos visuomenėje prasme jie yra lygiaverčiai etnografiniai šaltiniai. Tiek vienu, tiek kitu atveju abu laikraščiai turi konkrečių politinių, kultūrinių ir kitų tikslų, daro didesnę ar mažesnę poveikį viešajai nuomonei. Šiuos leidinius skiria pakraipa.

Gali būti ir kitas, svarbesnis kriterijus pasirenkant laikraštį, būtent, bandyti nustatyti to laikraščio poveikį visuomenei. Nes, tarkim, jeigu nėra teksto poveikio arba atsako visuomenėje, galima kalbėti tik apie kažkurio konkretaus laikraščio siūlomą įvykių interpretaciją, o tyrimas tokiu atveju apsiriboją to laikraščio analize, nesiekiamo atrasti bendrų tendencijų visuomenėje. Tačiau jeigu laikraštis turi didelę skaitytojų auditoriją, tai rodytų, kad jo siūlomos pasaulio interpretacijos yra priimtinos didelei visuomenės daliai. Iš to būtų matyti tos visuomenės vienokios ar kitokios orientacijos. Tai suponuoja mintį pasirinkti laikraštį, pavyzdžiui, pagal tiražo dydį.

Tačiau mano tyrimui tai nebuvo svarbu. Aš turėjau tikslą pažiūrėti, kaip vienu istoriniu laikotarpiu konkrečių etninių bendrijų spaudoje interpretuojami etniškumo klausimai. Pasirinkau Lietuvos tautinių bendrijų ir dominuojančios lietuvių tautos spaudą. Tautinių bendrijų leidinių tiražai galėjo visiškai arba beveik neatitikti dominuojančios tautinės daugumos leidinio tiražo, tačiau ne tai buvo svarbiausia. Svarbiausia, kad aš vadovavausi dialogo tarp leidinių principu, kai tam tikros, su etniškumu susijusios temos pasirodydavo viename leidinyje ir netrukus rezonansiniai tekstai atsirasdavo kituose. Tai ir buvo laikraščių atrankos kriterijus, ženklas, rodantis tos problemos ar reiškinio aktualumą tuometinėje visuomenėje.

P. Kalnius. Čia Darius ima konkretų laikotarpį (1988 ir turbūt 1990 m.) ir tai man įdomu. Šiuo atveju „Tiesą“ beveik galima padėti į šoną, nes ji tada labiau laviravo tarp vienu ir kitų. Ir šiuo atveju Dariaus pasirinkimas yra teisingas, kad ėmė tuos du kraštutinius leidinius. Bet man atrodo, kad pačiam praverstų naudotis vadinamąja *kontent-analize*. Ji atriboja tyrėją nuo subjektyvumo ir labai objektyviai parodo egzistavusias nuostatas, kokias iš tikrųjų buvo tų laikraščių kryptis ir t. t.

V. Savoniakaitė. Laikraščio skaitomumas rodo visuomenės interesus: visuose laikraščiuose yra įvairios informacijos, nuo politinių įvykių aktualijų, kultūrinių kronikų, iki publikacijų laisvalaikui ir pan., todėl visuomenę apibūdina ir tai, kokius straipsnius ji skaito. Ką Darius gali papasakoti apie skaitytojus Lietuvoje, remdamasis savo tyrimais?

D. Daukšas. Man svarbus buvo mano tyrinėjamosios temos pasikartojimo dažnis. Ar, tarkim, keliuose laikraščiuose aptinkami straipsniai su panašia problematika, ar diskusija vyksta tarp kelių leidinių – tai, manau, rodo tos temos aktualumą to meto visuomenėje.

P. Kalnius. Nuo laiko priklauso. Šiuo metu vienaip žmonės žiūri, o sakyčiau, jo tyrimo laikotarpiu, prieš dvylika metų, žiūrėjo kitaip. Tada labai akcentavo politinius ir tautinius dalykus. Kėlė juos į pirmą vietą, prieš visokius horoskopus, būrimą ir t. t. Juk tada stagnatai lietuvius bandė netgi skraidančiomis lėkštelėmis sudominti (jos neva „pasirodė virš Vilniaus“), atitraukti lietuvių dėmesį. Bet tada nebuvo absoliučiai jokio poveikio, jokio efekto.

D. Daukšas. Aš tyrinėjau etniškumą Lietuvai atgaunant nepriklausomybę. Matyti, kad tuo metu tai buvo aktualu visuomenei. Pasirinkdamas laikraštį ir tekstus, į juos žiūrėjau kaip į etnografinį šaltinį, neieškojau kažkokių objektyvių dalykų, apibūdinančių vieną ar kitą etninę grupę, nes man svarbu buvo ir pati ideologija, ir politinis kryptingumas. Tuo labiau kad ši tema buvo sunkiai atskiriama nuo politikos.

P. Kalnius. Tikrai čia priklauso nuo tyrėjo apsisprendimo ir keliamų uždavinių. Pripažįstama, kad spauda yra tam tikra refleksija ir šaltinis, tačiau, suprantu, ne vienintelis...

D. Daukšas. Sutinku, kad visapusiškai atsakyti į išsikelto klausimą laikraštis galėtų būti vienas iš etnografinių šaltinių.

V. Milius. Aišku, mokslą kelia sintetiniai ir analitiniai tyrinėjimai. Tačiau čia noriu pakalbėti apie kitokius šaltinius – publikuotus tekstus. Kaip folkloristams dainų, pasakų užrašymai, istorikams senųjų dokumentų publikacijos yra mokslo šaltiniai, taip etnologams – etnografinio pobūdžio prisiminimai ir lokaliniai aprašymai. Visi turbūt esame skaitę ir ne vienas panaudoję M. Katkaus „Balanos gadyne“, I. Končiaus „Žemaičio šnekas“, „Mano eitis kelias“, A. Pakalniškio „Žemaičius“. Mažiau mums žinomi paprastos moters iš Skriaudžių parapijos A. Bartnykaitės-Savickienės (1892–1984) senatvėje surašyti „Atsiminimai“. Juose autorės gyvenimas parodytas per šeimos narių, giminių bendravimą, kasdienę buitį, darbus, kalendorines ir šeimos šventes. Jos sūnus Juozas tuos atsiminimus padėjo Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynan. Tekstą pastebėjo darbstusis profesorius Manfredas Kleinas iš Austrijos, išvertė į vokiečių kalbą, prirašė baigiamąjį žodį. Vertimą *Ein Dorf zwischen großen Wäldern* (Kaimas tarp didelių miškų) 1997 m. paskelbė Vienos „Böhlau“ leidykla, publikuojanti paprastų žmonių prisiminimus. Tokiu būdu šie etnografiniai tekstai pateko į tarptautinę mokslo areną.

Beveik visiems etninės kultūros istorijos klausimams aprašų rasime „Gimtajame krašte“, „Kraštotyroje“, „Mūsų krašte“, apibendrintų aprašų ar tekstų jau kelintas dešimtmetis leidžiamose lokalinėse monografijose.

Kartais iš pirmo žvilgsnio smulkmena patenka į mokslo apyvartą ir kultūrinį gyvenimą. Keletas pavyzdžių. Kadaisė Šiaulių „Aušros“ muziejuje buvo pastebėtas Mato Slančiausko vyriškos sermėgos iš priekio ir nugaros piešinėlis su trumpu aprašu. Kadangi medžiagos apie senuosius vyriškus drabužius mažai teturima, tad piešinėlis ir tekstas buvo paskelbti „Kraštotyros“ 1964 m. knygoje. Šie duomenys tuoj pateko į lietuvių drabužių tyrinėtojų akiratį, buvo panaudoti kuriant Mataičių folklorinio ansamblio aprangą.

Kitas pavyzdys. Vytauto Didžiojo universiteto studentės Marijos Alseikaitės (vėliau tapusios Gimbutienė) 1940 m. Valkininkų apylinkėje surinktoji medžiaga apie žemdirbystę ir gyvulių ganymą bus skelbiama Lietuvos nacio-

nalinio muziejaus leidžiamoje serijoje „Etnografija“. Nuo pirminių lauko užrašų ji skiriasi tuo, kad įrankiai, darbai, papročiai aprašyti kompleksiskai suvedant į ištisinius aprašymus. Šie tekstai daugiau nei pusšimtį metų išgulo Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus rankraštyne.

Bus paskelbta ir Antano Mažiulio 1939 m. Viduklės apylinkėse surinkta medžiaga apie valstiečių buitį: verslus, valgius, liaudies mediciną ir veterinariją, senuosius tikėjimus (tie aprašai jau paskelbti: Mažiulis Antanas. 2002. Vidukliškių butis, *Viduklė*: 894–933. Vyr. redaktorius J. Girdzijauskas. Kaunas: Naujas lankas).

XX a. dešimtajame dešimtmetyje Lietuvos kraštotyros draugijos užsakyму išėjo trys „Lietuvių etnografijos šaltinių“ knygos: V. Statkevičiaus „Šilališkiai“ (1992), I. Jablonskio „Budrių kaimas“, V. Ulčinsko „Raitininkų kaimas“ (1995). Gaila, šios serijos leidimas nutrūko, nors medžiagos rankraštynuose esama.

Sintetiniai ir analitiniai tyrinėjimai priklauso nuo tuometinio mokslo lygio, autorių sugebėjimų ir nuostatų, sovietmečiu – ir nuo politinės konjunkcijos, o paskelbtieji tekstai rodo betarpišką liaudies gyvenimą. Jie vertingas šaltinis tyrinėjant įvairius etninės kultūros klausimus, įdomūs skaityti tiek profesionalui, tiek eiliniam skaitytojui. Šių prisiminimų autoriai yra įvairūs. Minėtas Aleksandras Pakalniškis buvo fizikas. Lietuvoje buvęs pedagogu, pokario metais atsidūręs Čikagoje dirbo miesto savivaldybėje. Jis paskelbė apybraižas: istorinę „Plungė“, etnografinę „Žemaičiai“, keletą prisiminimų knygų. Pastarosiose aprašė savo gyvenimą nuo paauglystės iki senatvės. 1989 m. rudenį būdamas Čikagoje, tik keletą valandų praleidau pas jį. Tačiau tam apsilankymui pastarojoje knygoje jis paskyrė porą puslapių teksto. Visos knygos liudija didelį autoriaus pastabumą aplinkai, detalėms ir atmintį.

Etnografinis tyrimas stebint ir tarpdiscipliniškumas

Pagrindinis etnografinio tyrimo metodas vis dėlto yra ne interviu, nors mes čia daug apie tai kalbėjome. Pagrindinis metodas yra tyrimas dalyvaujant ir stebint. Įvairaus lygmens pokalbiai yra tik jo dalis. Net ir tuo atveju, kai tyrimas susitelkia ties interviu, pateikėjo apranga ar elgsena, kaip ir pokalbio vieta bei įvairūs aspektai, atsiradę šalia pokalbio, yra reikšmingi. Tačiau negalima ignoruoti to, kad klausimas, kaip tyrinėti, yra susijęs su klausimu, ką tyrinėti, ne tik objekto, bet ir laiko atžvilgiu: tai, kas vyko praeityje ar kas vyksta šiandien: XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės tradicinę liaudies kultūrą ar, pvz., šiuolaikines jaunimo subkultūras. Antra vertus, prisilietimas prie įvairiapusių gyvenimo sričių nejučiomis suponuoja ribų tarp požiūrių ir disciplinų išsitynimą, ypač kai pats objektas, pvz., architektūra tarsi prašosi ir kitokios tyrimų krypties.

Egidija Ramanauskaitė (Vytauto Didžiojo universitetas). Norėčiau pasidalyti etnografinio darbo problemomis, kylančiomis tyrinėjant dabarties subkultūrinės bendrijas. Mūsų tiriamasis klausimas – grupės identitetų konstravimas. Jam atskleisti naudojame kultūrinio teksto ir jo reikšmių patiems subkultūros kūrėjams analizę. Reikšmių analizei geriausias giluminio interviu metodas, kultūrinio teksto analizei – stebėjimas dalyvaujant kultūrinėje aplinkoje – šventėse, ritualuose, koncertuose, žygiuose, kasdienėje veikloje... Pavyzdžiui, per interviu respondentai mums pateikia savo subjektyvias sampratas apie tai, kas yra *metalistai pagony*s, kaip jie kuria savo pasaulėvaizdį ir kaip jį išreiškia. Stebėjimų kontekste šiuos duomenis mes galime adekvačiau suprasti. Teisingiau būtų pasakyti, jog be stebėjimo jie visiškai nesuprantami.

Stebėti tenka netikėtose aplinkose, kurios dėl skirtingos tyrėjo ir subkultūros dalyvių kultūrinės patirties iš pradžių dažnai būna sunkiai suvokiamos. Lygiagrečiai stebime bendrijas, priklausančias keletui skirtingų kultūrinių žanrų, kad galėtume lyginti, pavyzdžiui, metalo muzikos mėgėjų festivalius, jaunimo technomuzikos vakarėlius, folklorinių ansamblių, Romuvos bendrijų kalendorines šventes. Mums reikia integruotis į šias aplinkas, perprasti jų bendravimo stilių. Be susidomėjimo nepasiekiamas supratimas. Tačiau kitas žingsnis – subjektyvumo link. Pateikiant medžiagą nevalingai kyla noras paaiškinti ir apginti nuo nepakančios aplinkos kitokius negu mūsų pačių kultūrinius gyvenimus. Čia kyla tyrėjo subjektyvumo ir duomenų objektyvumo santykio problema.

Kitas tos pačios problemos aspektas – stebėjimo aprašymas. Nors esame nusiteikę pateikti kuo objektyvesnį ir išsamesnį aprašymą, tik pradėjus rašyti tampa akivaizdu, jog pateikiame gausiomis detalėmis iliustruotą savo estetinę pajautą, kuri tampa etnografijos kriterijumi. Tokį subjektyvumą nulemia pats stebimasis subjektas. Pavyzdžiui, metalo muzikos festivalis „Death Comes“ (Mirtis ateina), kurią aprašydami neišvengėme „skriejančių plaukų“, „juodos metalinės stilistikos“, „pragaro“ įvaizdžių. Iš tiesų tai panašiau į mitologemas negu etnografiją. Bet, kita vertus, mums buvo svarbu perteikti bendrijos narių kuriamą atmosferą, padėti skaitytojui ją pamatyti. O kito kelio nėra – tik mūsų akimis. Todėl etnografo pajauta ir tai, kaip jis perteikia aplinką, tampa vieninteliu objektyviu kriterijumi. Tokias aplinkas stebėti ypač padeda vaizdo kamera ir fotoaparatas. Nueiname ilgą kelią, kol etnografinis aprašymas pateikiamas skaitytojui. Vaizdo medžiagą peržiūrime ir šifruojame popieriuje, stengdamiesi pažymėti visus iškalbingus kultūrinio teksto simbolius: spalvas, daiktus, piešinius, tatuiruotes, drabužius, šukuosenas, šviesas, interjerą, dainų ir kitus tekstus, muziką, dalyvių elgesį, bendravimą. Tačiau norėdami perteikti veiksmo atmosferą, mes turime sukonstruoti šią aplinką popieriuje kiek įmanoma adekvačiau. Čia pasitelkiame savo asmeninį patyrimą, kurią įgijome stebėdami. Tai jau pirmoji, bene atsakingiausia,

interpretacijos pakopa. Įdomu tai, jog tyrėjas, siekdamas pagrįsti faktą, fiksuoja savo paties reakcijas.

P. Kalnius. Taip, tai yra subjektyvu. Fiksuojant, klausinėjant įvairiais metodais subjektyvumas visada išlieka.

E. Ramanauskaitė. Mes bandome artėti prie patikimumo naudodami metodų trianguliaciją, bet vėlgi suprantame, kad jeigu tą darbą dirbtų kitas žmogus, jis gautų galbūt šiek tiek panašų, bet vis tiek kitokią vaizdą.

A. Zabieliėnė. Aš norėjau paklausti, ar jūs į visus renginius viena vyksate, ar su grupe? Jei su grupe, tai keliese? Kaip vyksta renginio fiksacija, pats tyrimas, ar vėliau kiekvienas grupės narys daro savo atskiras išvadas, ar jos jungiamos? Ar būna atveju, kai grupės narių tyrimų rezultatai ir išvados skiriasi? Taip pat būtų įdomu sužinoti tų pačių metalistų-pagonių požiūrį į „svetimą“, t. y. tyrinėtąją tarp „savųjų“.

E. Ramanauskaitė. Dažniausiai aš vykstu viena, tiksliau, dviese, su operatoriumi. Tai priklauso nuo turimų lėšų. Esame vykę į Vilniaus miesto ekspedicijas kartu su studentais, 3–4 žmonių grupe. Tuomet pasiskirstome darbus. Stebint „Death Comes“ festivalį Vilniaus „Kablo“ klube, viena studentė fotografavo užkulisiuose, kita šnekėjosi kažkur užkulisiuose, operatorius filmavo, kas vyksta scenoje ir salėje. Aš pati sėdėjau balkone ir aprašinėjau. Yra buvę, jog grupė iš renginio išvažiuoja, o kas nors vienas pasilieka iki ryto pasėdėti prie baro. Paskui tą medžiagą analizuojame bent dvi savaites, intensyviai. Į „Kablį“ vykome ir su visa studentų grupe, išklausiusia metodikos kursą, apie 15 žmonių. Studentų uždavinys buvo išnaudoti bendravimo situacijas. Etnologijos mokosi daugiausia merginos. Buvo įdomu, kad jos patvirtino mano jau anksčiau susidarytą nuomonę, jog išoriškai agresyviai atrodanti ši kultūrinė aplinka iš tikrųjų yra visiškai kitokia. Jaunimas yra nuoširdus, neagresyvus, jie atidūs vieni kitiems...

„Svetimą“ tyrinėtąją tarp „savųjų“ „metalistų“ jie įsileidžia. Jie įsileidžia tol, kol daug žmonių to nedaro. Prieš aštuonerius, net prieš penkerius metus buvo labai lengva, dabar jau tenka girdėti nusiskundimų, nes daugėja besidominčiųjų jaunimo subkultūrinėmis bendrijomis. Studentai rašo apie tai kursinius, diplominius darbus.

A. Čepaitienė. Čia iš dalies paliete ir klausimą apie etinį tyrimo pobūdį, kuris turbūt akivaizdžiau atsiskleidžia apibrėžiant santykį tarp etinio ir eminio tyrimo. Suvokiū, kad dalyvavimas stebint, kai realybę fiksuoji iš šalies, yra etinis tyrimas, ar ne?

E. Ramanauskaitė. Veikiausiai taip, nes šiuo atveju į kultūrą žvelgiame iš tyrėjo pozicijos. Tačiau mes stengiamės pasijusti dalyviais ir suprasti, kaip jie jaučiasi. Atsiranda jungtis ir galimybė pateikti duomenis dalyvio požiūriu... Vis dėlto galutinai tyrimą sumodeliuoja pasirinkta teorinė perspektyva. Etnografija nuskęsta teoriniuose konstruktuose. Tačiau vėlgi – be jos mes nesuprastume reiškinių esmės.

Ilona Burinskaitė (Vytauto Didžiojo universitetas). Man, tyrinėjančiai architektūrą menotyriu požiūriu, labai naudinga išgirsti etnologų problemas ir susipažinti su įvairiais jų darbo metodais, kuriuos, manau, galima pritaikyti ir menotyroje. Pritariu šioje diskusijoje kilusiai minčiai, kad objekto pasirinkimas neretai savaime provokuoja tarpdiscipliniškumą.

Konkrečiai etninės architektūros atveju be etnografinio pobūdžio žinių jos samprata ir vertinimas neretai tampa pernelyg paviršutiniškas – konstatuojantis, bet nepaaiškinantis pastebėtos įvairovės priežasčių. Formali, estetiniais kriterijais paremta objekto menotyrinė analizė dažnai atrodo „negyva“, neįtikinanti, o kartais net neįdomi. Todėl aktualu ne tik konstatuoti, koks yra tiriamasis objektas, bet ir kodėl jis yra toks, kokios priežastys lėmė vienokią ar kitokią jo pavidalą ir išraišką. Manau, kad etnografinio pobūdžio duomenys gali menotyrininkui labai praversti suteikdami jo tyrimams gilesnį ir sodresnį turinį.

A. Čepaitienė. Bet tokiu atveju ar nėra pavojaus pasimesti tarp skirtingų disciplinų ir požiūrių ir pamesti patį tyrinėjamąjį objektą? Etnografija, etnologija siekia tyrinėti žmogaus ar žmonių grupių elgseną, jos rezultatus, kultūrinius pavidalus, menotyra gilinasi į formaliąją estetinę tam tikrų objektų – meno kūrinių – analizę. Ar įmanoma tuo pat metu tam pačiam tyrėjui žvelgti į konkretų objektą iš menotyros ir etnologijos pozicijų, lygiai taip, kaip į bet kokį daiktą vienu metu žiūrėti iš dviejų skirtingų pusių?

I. Burinskaitė. Be abejo, bandant suderinti tarpdisciplininius dalykus, tokia rizika visuomet yra. Tačiau žiūrint į etnologiją ir menotyra jūsų paminėtu aspektu, manau, kad galima rasti labai daug bendro. Menas taip pat yra žmogaus kūrybinės veiklos rezultatas. Todėl ir rizika pasimesti nėra labai didelė.

J. Morkūnienė. Taigi jeigu mes siekiame gauti kuo objektyvesnį reiškinių vaizdą, tai panaudojame visus įmanomus šaltinius, įvairią vizualinę medžiagą ir metodus. Juk tyrinėjami ne vienu metodu naudojamės. Taip surenkama etnografinė medžiaga, kuri yra tolesnio etnologinio tyrimo ir analizės pagrindas.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad teorinė prielaida, teigianti kultūros tekstualumą (Geertz 1973), yra pretekstas aktualizuoti mūsų akademinę diskusiją šiandienos kontekste, pratęsiant A. J. Greimo suformuluotą metodologinę kryptį ir Lietuvos etnologijos tradiciją. Atrodo, kad šiame seminare buvo tik įvardyta tyrinėtojams aktualių metodologinių klausimų įvairovė, tačiau rimčiau pažvelgus matyti, jog buvo kalbėta apie svarbų dalyką, kuris yra etnologijos ir jos teorinių paradigimų pagrindas, – tai etnografinių tyrinėjimų praktika. Ji yra etnologijos mokslo kasdienybė, kurioje susiformuoja ir teoriniai apibendrinimai, ir akademinės mokyklos. Įvairių su tyrimu susijusių niuansų ir problemų blaivus suvokimas ir įvardijimas kiekvienam ty-

rėjui suteikia galimybę pasitikėti savo darbų ir apibendrinimų gyvenimišku realumu. Kita vertus, kritinis požiūris tiek į tiriamąjį objektą, tiek į metodologiją ar metodiką ir net pačius save yra bet kurios akademinės disciplinos gyvybingumo šaltinis.

Literatūra

- Dulaitienė (Glemžaitė) Elvyra. 1958. *Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Geertz Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Geertz Clifford. 1993. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. London: Fontana Press.
- Greimas Algirdas J. 1979. *Apie dievus ir žmones: lietuvių mitologijos studijos*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
- Hastrup Kirsten. 1993. The Native Voice – and the Anthropological Vision, *Social Anthropology* 1 (2): 173–186.
- Hastrup Kirsten. 1996. Anthropological Theory as Practice, *Social Anthropology* 4 (1): 75–81.
- Loftsdóttir Kristín. 2002. Never Forgetting? Gender and Racial-ethnic Identity During Fieldwork, *Social Anthropology* 10 (3): 303–317.
- Merkienė Regina. 1989. *Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmojoje pusėje: etninės patirties ištakos*. Vilnius: Mokslas.
- Skultans Vieda. 1998. *Testimony of Lives: Narratives and Memory in Post-Soviet Latvia*. London, New York: Routledge.
- Strathern Marilyn. 1995. *After Nature: English Kinship in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Subačius Paulius. 2001. *Tekstologija: teorijos ir praktikos gairės*. Vilnius: Aidai.
- Turner Aaron. 2000. Embodied Ethnography. Doing Culture, *Social Anthropology* 8 (1): 51–60.
- Vincent Joan. 1990. *Anthropology and Politics: Visions, Traditions, and Trends*. Tucson & London: The University of Arizona Press.